

عه بدولره زاق به درخان

1414-1475

ثبه ، تيكوليني سياسى ، فعيامًا جائرى

Entlander.

عەبدولږەزاق بەدرخان (۱۸٦٤ ــ ۱۹۱۸) ژیان. تیکەلیین سیاسی. خەباتا چاندی

د سهلاح محهمهدسهایم هروری کولیژا پهروهردا بنیات زانکویا دهوکا

> ع شور (چرا بنگمی ژبن سلیمانی ۲۰۰۵

د ۲۲۲ هروری، سه اخ محمد سهلیم

عەبدولرمزاق بەدىرخان: ژيان، تيكىليين سياسى، خەباتا چاندى/ ئورسينى سەۋح معاماد ساليم ھرورى .– سايمانى: بنگەى ژين، ٢٠٠٥ ٨٤٤ ـ ١٤٥٠ ـ ٢٠٥٧ سم

۱. میْژوی ۲. ژیاننامه ۱. بعدرخان، عمیدولرمزاق ب. تارنیشان

كتيّبفانهي گشتي سليماني زانياري پيرستو پزايني سعرهتاييي كاماده كربووه

زنجيه : ۱۲

ناو : عمدوارمزاق بمدرخان، ژیان، تیْکملییْن

سیاسی، خمباتا چاندی

تایپور مؤنتاج : سهلاح هروری

بەرگسازى : قاس مىرخان

خەتى بەرگ : ئەھمەد سەعيد

تيراژ : ۷۵۰ دانه

شویننی چاپ : سلیمانی- چاپخانهی شفان

ژمارهی سپاردن : ۱۵۷ی سا**ئ**ی ۲۰۰۵

له بلاو کراو مکانی

ناڤەرۆك

لابرى پيشەكى	•
پيشگوتن	-٧
كورتىيەك ژژيانا عەبدولرەزاق بەئرىغانى	-1.
عەبدولرەزاق بەدرخان و كەسىن سىياسىين كورد	/-/ 0
تيككليين عمبدولرمزلق بمدرخانىيين سياسى دككل روسيا	-44
بزاثا چاندىيا عەبدولرمزلق بەدرخانى	-01
دهقيّن همردوو پيشنيار عمبدولرمزاق بمدرخاني پيشكيشي	·-71
دهوڵهتا روسى كرين	
يمراوينزو ريندمر	-18
سوپاس و پیزانین	41

لەبرى پېشەكى

رهنگ کسم بنهمانسهی کسورد هینسدهی بعدرخانییسهکان جسی دهست یگمربی بساژیانی سیاسسی روششنبیری کومهلایسهتیی کسوردهوه بسمب شتبین. نهم بنهمالهیه، لعدوای رووخانی میرنشینهکهیانهوه، لعدووهم نیوه: عدمی نوزدههمسهوه تایهکم نیسوهی سسعدهی بیسستهم، پیساوی گسهوره اتووی بو کورد خستورهتهوه.

دیارترین و گەورمترین کاری ئەم بنەمائەیە، داھیندان دولقاتدنی نەریت بامموانییه لەناو کورددا کەمیللەتەکەمانی خستە قۇناغیکی بەرزترەوە، به ـه کــه (پیرممیـرد)ی نــەمر وتــەنی: (صـــەحافه شــەقافەیـــه)و، سەرچــاود مایەکی گرنگی سەرھەلدانی بیرو ھۆشی نەتەومیییه.

ئەم بنەمائەيە، ھەڭئەگرى زياترى لەسەر بنووسىرى. كارمكەي بەرىز دكتۇ ئەلاح محەمــەد ســەلىم ھــرورى، ھەرئىكــە بــۆ كۆكرىنــەومو يەكخســتز يكردنەومو بەرچاوخســتنەومى زائىيــارىى ئىــُـرەد ئــەوىى سەرچــاومكا ئەبارەت بــەپياوىكى گــەورەو ئــاودارى بەدرخانىيـــەكان كەعەبــدوپپومزاق. ئەزاى بەدرخان ياشايە.

هيوامانه جيي شياوي خوى لهكتيْبخانهي ميْژووي كورىدا بگريّ.

بنکهی ژین ۲۰۰۵/۳/۱۷

ينشكوتن

قىمەكولىن وشىروقەكرنا ژىسان وخىمەباتا ھەبىدولرزاق بىمدرخانى كىارەكى بىتى ئاسىتەنگە نىنە،شەو ژى ژبـەر دوو ئەگەران :

یه ک: براقا عهبدولرزاق بهدرخان دنیشهرا سالین ۱۹۱۰–۱۹۱۷ بوو، کو نه قرناغه قوناغه ک پر بویه ر و رویدانین سیاسی یه، نهخاسه ل وان ده قهرین عهبدولرزاقی تنیدا کارکری، کو ده قهرین سهر سنوری دنیشه را دموله تا نیرانی و توسمانی بوون، دیسان ده قهرا ناقهاتی گوره پانا بهرژموندیین روسیا و دموله تین تورویی بین مینا به ریتانیا و نه لمانیا بوون . ژبلی وی هه قرکیا دنیشه را هه ردوو دموله تان (نیران و نوسمانی) ل دور ده قه رین سنوری.

دوو: ژندهرین تایبسه ب بزاقا عهدورزاق بهدرخانی ب دوکیومنتین بیانی هاتیه پاراستن ژ وانا دوکیومنین روسی وئیرانی نه، لازاریف وجهلیلی جهلیل دقی بواری دا کارهك مهزن کریه، بسهال بتنی دناق دوکیومنتین روسی دا کارکریه، ودوکیومنتین دموله تین دن یسین ل دور خهبات وپهیومندیین عهدولرزاق بهدرخانی ههتا نوکه نههاتینه تهشکرا کرن. مەرەما من ژ قئ قەكولىنى شروقەكرنا ھەمو ئالىن خەبات وتىكوشىنا مەبدورزاق بەدرخانى نىنە،بەلكو بىننى بەحسكرنا ھنسەك ئالىن پەيوەنىدىنىن وى نەخاسمىە دگەل سەركردە وكەسايەتىيىن بىناق ودەنگىيىن كورد، وھەروەسا پەيوەنىدىيىن وى دگەل روسيا،كو مەبدورزاق بەدرخانى بىنان پەيوەندىان ھاتيە نىاسىن،ھەردىسان گەلەك ژ قوناغىن خەباتا وى يا سىاسى بىنالىكاريا روسى بوو،ۋىلى خەباتا چاندى كو روسيا پالىشتىا وى كريە بىيغا كونسونى روسى لەباۋارى خوى.

ئەۋ قەكولىنە ل سەر سى بابەتان ھاتيە بارقەكرن : يەك:كورتيەك ل دور ژيانا عەبدولرزاق بەدرخانى .

دوو: تیکهانین سیاسسی بهین عهبدولرزاق بهدرخانی دگهار کوردان.

سىّ: تۆكەلۇن سياسى يىزن عەبىدولرزاق بىەدرخانى دگـەل روسيا.

عهب دولرزاق بهدرخان, دناهٔ مالباتا بهدرخانیان دا ئهندامه کی ب ناهٔ و دهنگ بوو و گهلهك ژ قوناغین ژیانا خوه بؤ خزمه تا ملله تی کورد ته رخان کرینه . ژ بهر فی یه کی ژی که تیه د دهرافین به رته نگ دا و گهلهك دهمین ژیانا خوه د زیندانین تاری دا بوراندینه. عبدالرزاق بهدرخانی خوه نیزیکی روسیا کریه مدرها وی ژ قمی یه کی نافاکرنا دهوله ته کوردی ب چاقدیزیا دهوله تا نافبری بوو روسیا ژی ژ ئانی خوه قه , ژبهر ناقو دهنگیا وی خوه نیزیکی وی کریه, مهرها روسیا به لافکرنا دهستهه لاداریا خوه دناق کوردان دابو.

مەرەما سەرەكى يىا عەبىدولرزاق بەدرخانى پەيداكرنا ئىنكگرتنەكا كوردى بوو،كو ب رىيا قى ئىنكگرتنى لاھەمبەرى دوژمنى ب راومىتىت،لى خەباتا وى ژ بو قى مەرەمى بدروستى نەگھەشتە ئارمانجى ئەوژى ژ بەر گەلەك ئەگەران ,ژوانا دوبسەرەكيا دناقبەرا گەلسەك ژ سسەروك ھسۆزىن كسوردى دا،وسياسەتا روسيايا نەرون وئەشكرا ھەمبەرى كوردان,كو وئ ھەرتم دقيا ناق ودەنگيا عەبدولرزاق بەدرخانى دچارچوقەكى تەنگ بىينىت،دگەل قى يەكى دەولەتا ئوسمانى ژى عەبدولرزاق ب مروقەكى گومان لى كرى دناق كوردان دا نىشاندايە.

كورتى يەك ژ ژيانا عەبدولرزاق بەدرخانى:

عەبدولرزاق بەردخان كورى نەجىب پاشايە ,نەجىب پاشا لاوى مىر بەدرخانى يە (١٨٦٩-١٨٠٣). (() عەبدولرزاق بەدرخان لى سالا ١٨٦٤ ول باژارى ئىستەنبولى ژ دايك بوويە لى دەسپىكا ژيانا خوه عەبدولرزاق بەردخان زمانىن روژ ھەلاتى وئەربى خواندىــه ژ وان ژى زمانى فەرەنـــى ,قىي يــهكى ھارىكاريا وى ژ بو نياسىنا ئەدەب و دىروكا فەرەنـــى كريــه ،ھەروەسا ژيدەر خوەيا دكەن كو ھوزانقانى ب ناۋ و دەنگ حاجى قادرى كويى (١٨٩٥- ١٨٩٧) ھەستى نەتەوەيى ل

عەبدولرزاق بەدرخانى ھەولدايە ژبۇ تمامكرنا خواندنا خوە بەرب فرەنسا قە بىچىت,بەل سولتان (عبدالحميد)ى دووى دەرفەت نەدايى , ل دەسپىكا سالىن نوتان ژ چەرخى نوزدى عبدالرزاق وەك كارمەند ل وەزارەتا دەرقە يا ئوسمانى ھاتــە دەستنىـشانكرن پاشــى بــو باليوزخانــها ئوسمانى ل پترسبورگ ھاتە قەگوھاستى بەلى ژ بەر ھەقبەندىيىن وى دگەل روسياردەولەتى ژ باليوزخانەيا روسى قەگوھاستە باليوزخانەيا ئوسمانی ل تههرانی,و دمولهتی چاقدیریا وی دکر ههتا جارهکا دی بو ئیستهنبونی فهگهراندی .^(۲)

بەن عەبدولرزاق بەرئ خـوە نـەدا ئىـستەمبول , بـەلكو بەرب روسيا قەچوو وب ھارپكارپـا كارمەنـدىن باليوزخانـەيا روسى گەھشتە باژیزی (تېلیس) ئ ل باشورئ روسیا.

عەبدولرزاق دەربارەى ئەگەرىن چوونا خوە بـو روسـيا دبئىژە "سـى *دزانـى سـەروبەرى مالباتـا مـە يـى ئەخوەشــە و دكاودانەكى خراب دايە .ژ بەر قى چەندى مىن بەرى خوە دايە* تىلىسىن "⁽¹⁾

دمها عهبدولرزاق گههشتیه دناق ناخا روسیا دا ,سولتانی

ثوسمانی گهلهك پی نهخوش بـوو,وریكین دبلوماسی دگهل

روسـیا بكار ئینان دا كـو عبـدالرزاقی ژ ناخا خـوه

دویریكهت,ههر د وی دممی دا گفاشتن ل نهجیب پاشایی

دكرن دا عهبدولرزاق فهگهرینته فه نیستهمبولی ,و شیا ب ریكا

بابی وی جارهكادی عبدالرزاق ل نیستهمبولی شاكنجی بكهت

(۵)

دەمى عەبدولرزاق ھاتيە ئىستەمبولى جارەكا دى كەتــە ل ژير چاقديريا يولىسين سولتان (عبدالحميد)ى قە, وسولتانى ناڤیری عەبدولرزاق ل سەروكاتیا كاروبارین بالیوزان ل كوچكا سولتانی دەست نیشانكر دا ھەر ل ژیر چاڤدیریا وی بیت. ۲۰

ژبهر چاقدیزیا سولتانی ویولیسینن وی ,جارهکا دی عبدالرزاق دگده بالیوزی روسیا زینوفیک کهفته دگهنگهشی،دا.عبدالرزاقی داخواز ژی کر کو دهرفهتی بدهنی دا جارهکا دی بچیته روسیا ,بهانی زینوفیف رازی نههوو,چونکو نهدفیا ههفیهندی دنافهرا روسیا وئوسمانی یان دا نهخوش بین ,ههر ل وی دهمی بالیوزی روسی پهیمان دا عبدالرزاقی کو دی دگهل سولتانی ئوسمانی سهبارهت سهرهدهریا ئوسمانییا دگهل عبدالرزاقی ثاخفیت. "

بـهان سـولتانی سیاســهتا خـوه ههمیــهری عبــدالرزاق پهدرخانی نهگهوری.

ل ۲۷شادارا سالا ۱۹۰۲ (رضسوان) پاشا سهرؤك پولیسین توسمانیا ل ثیستهنبولی هاته کوشتن ،عبدالرزاق ومامی وی عهلی شامیل بقی کوشتنی هاتنه گونههبارکرن, (۵۰ ,گهلهك دیروکفان دبیژن کوشتنا رضوان پاشای د دیروکا بهردخانیاندا رویدانه کا گرنگ بوو ،چونکه سولتان (عبد الحمید)ی نه قویه ره پدهلیقه دیت دا کو نهندامین مالباتا به درخانیان ژ ستهنبولی دویر بکهت، ود نهنجام دا عبدالرزاق بهدرخان وعهل شامیل بو باژیری ترابلس,ل لیبیا هاتنه سورگون کرن. (۱)

جهی گوتنی بیزین کو مبدالرزاق بهردرخان دناقبه را سالین ۱۹۱۰_۱۹۱۷ کاره کی ژبو دامه زراندنا کوردستانه کا ئوتونومی ودین چاقدیریا روسیا قه کاره کی بهرچاق هه رل وی دهمی دگهل که سانین سیاسی بین روسی کوم دبوو به حسی دامه زراندنا قی کوردستانا ئوتونومی دهاته کرن همروهسا دهمی شهری جیهانی یی نیکی هاتیه رویدان عهدولرزاق بهدرخانی پشکداری دگهل له شکری روسیا کریه وب هاریکاریا وی روسیاچه ندین ده قهرین ده وله تا نوسمانی گرتینه. (۱۰)

عهبدولرزاق بهدرخان وهکه سیاسه تقان ورموشنبیرهکی کورد،باوه ریه کا موکم هه بوو کو خزمه تکرن وگهشه کرنا بزاقا چاندی ل کوردستانی روله کی هه ری کاریگه ر درزگار کرنا وی دا هه یه.

وی ژبو قی مەرەمی پروژەكتین بەرچىاۋ ھەبوون كىو يىین ژ ھەميان گرنگتر ئەقە بوون:

یهك: ئاقاكرنــا كومهلـهیا جیهـانزانی ۱۹۱۳ كــو كومهلهیــهكا چاندا كوردی بوو. دوو: قەكرنا خوەندنگەھەكا كىوردى ل بىاژارئ خىوى كىو باژارەكى كوردستانا ئىرانى يە..('')

ههژی گوتنی یه بیژین کو دهستکیسیا حوکمه تا نوسمانی بهردهوام دیشچوونا بزاق ولفتشینین وی دکر،هه تا شیایی ل سالا ۱۹۱۸ ل دهردورین باژاری رهواندوزی بگرن،پشتره عهبدولرزاق وه ک نیخسیر دا دهستی علی نیحسان باشای سهرکردی فهیله قا شهشی یا له شکری نوسمانی ل شهنیا عیراقی،کو سهرکردی ناقبری بی دادگه ه ب بریارا ب دارشه کرنی ها ته حوکم کرن، و نه قر بریاره ل باژاری موسلی و بی نه شکرا ها ته نهنجام دان. (۱۱)

عهبدولرزاق بهدرخسان و كهسين سياسي يين كورد

مەبدولرزاق بەدرخان وەكە سياسەتقانەكى كوردى* ب ناۋ ودەنگ ھەقبەندى وتۆكەلىين موكم دگەل كەسايەتىين سياسيين كورد يين ھەقچەرخى خوە ھەبوون. ديسان مەبدولرزاقى د ژيانا خوه يا سياسى دا تۆكەليا چەندىن سەروك ھۆز ومالەزنىن كوردان كريە.

وه که مه خوه یا کری عهبدولرزاق بهدرخانی دقوناغا ژیانا خوه یاسیاسی دا بتایبه تی یا دنیقبه را سالین ۱۹۱۰–۱۹۱۶ دا، بروژه کته کی کرنگ ژبو ده سینکرنا شوره شه کا کوردی همه بوو، کو شه شوره شه ب ئالیکاریا روسیا بینته ده سینکرن. (۲۰۰ مهره ما فی شوره شی ژی نافاکرنا دهوله ته کا کسوردی بسوو، دفی پروژه کتسی دا تنکه ی و هه فیه نسدینن عهبدولرزاق به درخانی دیار و نه شکرا دین.

بی گومان سیاسهتا حوکمهتا ئوسمانی (کو وی چاغی حوکمهتا "الاتحاد والترقی"یا۱۹۰۸-۱۹۱۳ , ئیتحادیان, حوکم لا دمولهتا ئوسمانی دکر) یا نهباش ههمههری کوردان،پالدهرهك بوو بؤ کهسین سیاسی یین کورد کو دهست ب خهباتا خوه یا جهکداری بکهن ول ههمههری وی سیاسهتا نهباش راوهستن.

چـونکو مـهرهما وان يـهك بوو،ئـهوژی قورتالکرنـا کـوردان ژ سياسهتا ئوسمانيان وجوداکرانـا دەڤـهرێن کـوردی ژ دەولـهتا تورکی،لهورا تێکهليێن وان موکم وخورت دبوون .

عهبدولرزاق بهدرخان ل کانونها دووی سالا ۱۹۱۰ گهشته دناهٔ ناخا دەولهتا روسیا دا، (۱۱) ول دههٔ دین نیزیک سنورین روسیا دگهل شیران ودهوله تا نوسمانی شاکنجی بوو.سهباره ت فی یه کی عهبدولرزاق دیار دکه : ((پشتی لهز که شمتی هم تبلیس ی کوخانوهٔ سمی لهز به رب فی سمرکردی المشکری دامه نیاسین وهاریکاریا من کر کو لهز به رب ماکو فه بچم وهمرها من از فی یه کی له و بدو کو لهز خوه نیزیکی کوندین هوزین کوردی سین سمه رسنوری لیزان وتورکیا

بثی چەندی خومیا دبه کو عەبدولرزاق بەدرخان قیا خوه نیزیکی هۆزین کوردی یین سەر سنوری بکەت. ئەو ژی ژبو گیرانا کارئ خوه یی سیاسی وئەنجامدانا پروژهکتی شورهشا کوردی.

دهما عهبدولرزاق بهدرخان گههشتیه ده شهرین سهر سنوری نه ق چهنده ب ده رفهت دیت کو سهردانا چهندین ده شهرین کوردی بکهت وه که:وان،سوما،برادوست وهه تا نورمیی،سهباره ت بیشوازیا سهروك هزین کوردی ك ده قدرین ناقبری ژ عهبدولرزاق شهو دیبار دکه : که دهکه رین مغزین کوردی که وین مین به ری خود داین پیشوازیه کا باش ل مین هاته کرن ، دهرباره ی مهرما خوه ژی دینیژه کاری مین که و بسو وان رازی بکهم دا کو هینزین تسورکی ژ ده همرین سسه بملس و کسورمین دویسر بکه ن کسو بهری وی ده می گرتبوون . (۱۱ دیسان عهبدولرزاقی داخواز ژ کوردین قان ده قدرا کربوو کو نالیکاریا له شکری تسورکی نه کهن نه خاسمه ده می بکارن ول همهدی دهسته لاداریا نیرانی ب راوه ستیت . (۱۷ ب

ژ گوتنا سەرى يا عەبدولرزاق بەدرخانى سى خال ئەشكرا دېن:

یه : پروژهکتی عهبدولرزاق بهدرخانی ژ بو ههلکرنا شورهشه کا کسوردی لدهستنگا سالا ۱۹۱۱ دهسینگریه، نهخاسمه دهسی به حسی سهره دانا گوندین هوزین کسوردی بینن سهرسنوری روسیا دگه لئیران و دهوله تا فوسمانی دکه ت.

دوو: هەڤبەندىين عەبدولرزاق بەدرخانى دگەل سەروك ھۆزين كوردى بتايبەتى يين سەرسنورئ روسيا دگەل ئيران ودەولـەتا ئوسمـــانى،ژبلى تيكـــەليين وى دگـــەل كـــوردين خـــودان دەستــهـلادار ل وان وئورميىئ وسەلماس...هتد. سى: تیکهلیین وی بین باش دگهل دەستههلاداریا ثیرانی، لهورا داخواز ژ سهروك هۆزین كوردا دكت كـو ل ههمبـهرى كـارین لهشكرئ توركى بتنی راوهستن.

عەبدولرزاق بەدرخانى دىسان پەيوەندى دگەل كەسايەتىن سياسى يىنن كوردىن ب نىاۋ ودەنگ ھەبوون،مىنا سمكويى شكاك(١٨٧٥–١٩٣٠)(١٩) وشىنخ عبد السلام بارزانى (١٨٧٤_١٩١٤)(١٩) وشريف باشايى (١٨٦٥_١٩٥١)(٢٠) وسەيد تاھايى نەھرى.(٢٠)

ژندهرین دیروکسی خوهیا دکسهن کوپهیوهندیین عهبدولرزاق بهدرخانی وسمکویی شکاك د خورت وسوکم بوون، بی گومان مهرهما ههردوو یان (عهبدولرزاق وسمکویی) نافاکرنا دهشهرهکا کوردی یا نازاد بوو. ژبه قی یهکی پهیوهندیین وان موکمتر ای هاتینه.

هدرچهنده ژیدهر دیار ناکهن کهنگی شه پهیوهندیی یه پهیدابووینه ،بهال دیار دبه کو دهمی عبیدولرزاق بهر ب کوردستانا ثیرانی شه دچیت وپهیوهندی دنیشهرا وان دا خورت دبن ،دگهلهك بویهر ورویدانان دا ئالیكاری دنیشهرا وان دا شه کرا دبیت ،میناکی شی یه کی ژی دهمی عهیدولرزاق سهرهدانا ده شهرین کوردستانا ثیرانی دکه بتاییه تی ده شهرین

خوي وماكو وقوتور ودگهل سهروك هؤزين كوردان ل قي دەقەرىٰ كوم دېيىت ويروژەكەتىٰ خوە يىي سياسى بو وان ئەشكرا دكە،ئەوۋى راگەھانىدنا شورەشسەكا كسوردى ل كوردستانا ئيراني، ئانكو دڤيا كوردستانا ئيراني بكهت بنگهههك بو پروژهكتي خوه يي سياسي وبجه ئينانا ئارمانجين خوه یین نهتهوهیی. نفر پهیوهندیین وی دگهل سمکویی خورت دبن، هه تا دگه هه وي په کې دهمي عه بدولرزاق ل کوردستانا ئیرانی و ل باژاری خوی ب دهستی نوسمانیان تی گرتن ، سمکویی شکاك ئەوى قورتال دکه. (۲۲) دیروژهکتی شورهشا کوردی ل کوردستانا ئیرانے دیسان عهبدولرزاق بهدرخانی سمكوييّ شكاك كره سهركرديّ هيّزا لهشكري يا تارمانجا ويّ دهقه را سرای یا سنوری بیت. (۲۲) پهیوهندیین عهبدولرزاق دگهل سمکوی بهردهوام دبن،نهخامسه دبواری رموشنبیریدا کو هەردوويان دكومەلا جيهانزانى وقوتاپخانا كوردى ل باژارئ كارەكى مەزن ئەنجام دايە.

سەبارەت پەيوەندىن مەبدولرزاق بەدرخانى دگەل شىخ عبد السلام بـارزانى قە، مەبدولرزاق بخـوە بەحـسى قـان پەيوەندىان دكە ودبىژە : (چارىكوقە اقونصلى روسى ل باۋارى خوى ب پەيوەندىيىن مىن دگەل سەروكىن كوردىن دەئەرا ماكو ھەتا ولايەتا موسلى/س ئاگەمدار بوو ،دىسان چارىكوق ب وان پهیوهندیا محهسیا له وین مین دگهار شیخی بارزان شیخگ عبد السلام بارزانی) چیکرین). (۱۳۰ جهدی دی عدیدولرزاق دبیژه در ده مسی ووزاره تا کاروبارین ده رقمه بیا روسسی پرسیار سهباره ت سهرمدانا بتلیس (مامش) وشیخی بارزان ژ مین کری مین دیارکر کو شیخی بارزان کهسایته له مهزنه ومهرژی لایکارین یه .)). (۱۳۰ دیسان بریار بو کو شیخ عبد السلام بارزانی دشوره شا عادولرزاق بهدرخان بو کارکری ، پشکدار بیت. (۲۰۰ .

ههژی گوتنی یه بیژین کو ژبهر پهیوهندین عهبدولرزاق بهدرخانی یی کو بهرنیاس ب تیکهلی یا روسی،دگهل شیخ عبد السلام بارزانی،دموله تا توسمانی د وی هزری دا بوو بزاقا شیخ عبد السلامی گریدانه کا ب سهرهلدانا بهدلیس ۱۹۱۳ قه ههیه،ول دویش ژیدهره کی عهبدولرزاق بهدرخانی دهسته ك دبهرهه فكرنا سهرهلدانا نافیری دا ههبود. (۲۲)

ژ پهیوهندین عهبدولرزاق بهدرخانی دگه ل شیخ عبد السلام بارزانی دیار دبیت کو عهبدولرزاق بهدرخانی ههولدایه کهسایه تین ب هیز ل کوردستانا باشور تیکه ای شورهشا کوردی بکهت، دیسان مهرهما ههردوو سهرکردین کورد (شیخ عبد السلام بارزانی وعهبدولرزاقی) ل قر گهها یه ک کو شهو ژی

قورتالكرنا كوردستانى يـه ژ سياسـهتا دەولــهتا ئوســانى وەك كارى يەكى،پاشان قورتالكرنا پەرچيّن دن ييّن كوردستانى.

جهی گرتنی یه کو دمی عهبدولرزاق بهدرخان ل سالا الا۱۹۱۱ به رب باریسی قه چوبی، پهیومندیین وی دگه شهریف پاشای خورت بوون ، وژ گوتنا عهبدولرزاقی یا ل خواری دیار دب کو بسهری نوکه پهیومندی دنیشه را وان دا ههبوون ، وعهبدولرزاق بثی رهنگی به حسی پهیومندیین خوه دگه ل شهریف پاشای دکه : (ربهیومندی دنیشه را مین وشهریف پاشایی دا همهوو وی سهرده می تهوی کوفارا بازتا رادیکالی یا کو بنافی (المشروطیة)دهردئیخست .... مین ژمارین قمی کوفاری وی کوفاری است کوفاری است کوفاری است کوفاری است کوفاری است کوفاری استانی)). (۸۲

عەبدولرزاق بەدرخان پەيوەندى دگەل ھندك كەسىنن دى يىن كورد ھەبوون مىنا سەيد (طه) يى نەھرى،سەبارەت قى پەيوەندىى عەبدولرزاق ب قى رەنگى دياردكىه : ل ئىلونا سالا ۱۹۱۲ سەيد (طه)يى نەھرى نەقبى شىخ عبيد الله ل تېلىسى سەرەدانا مىن كر،سەرەما سەرەدانا وى شەوبوو ژبو خورتتركرنا كارى خوە ھەقدوبگرين. (۱۳)لىتىرى دياردېيت كو پەيوەندىيىن عەبدولرزاقى دگەل سەيد (طسه)يى نەھرى ژى دىرارچوقى ئالىكارىا خەباتى دو كو ئارمانجا ھەردوويان

ئازادی یا کوردستانی بـوو.ب ئاوایـهکی دن بزاڤا هـهردویان ژپیْخمهت کوردستانهکا یهکگرتی پهیوهنـدی دنیڤېـهرا وان دا خورت وموکم کریه.

عەبدولرزاق بەدرخان وژبو يشتگيريكرنا يروژهكتي خوه یے شورہشمکا کوردی، خوہ گہماندیم شیخین شاپینی ل کوردستانی،ول گور راپورت جیگری کونسولی بهریتانی ل باژاری وانی، کونگرهکی کهسایهتیین تایینی تیسلامی ل سالا ۱۹۱۳ ل كوردستاني مهبويه ، وئه فكونگره ژبو ينشكنشكرنا تاریکاریا شورهشا کوردی بویسه، کو منهرهم ژی شورهشا عەبدولرزاق بەدرخانى يە، (٣٠٠)ھەرچەندە ژيدەرين ديروكى به حسیٰ قی کونگرهی نه کریه ، به لی لانیزه دیار دبیت کو عەبدولرزاق پەيوەنىدى دگەل ھنەك كەسايەتيىن ئايىنى ل كوردستاني همهوون مينا شيخين نيزديان وكهسايهتيين كرستيانان وژوان مارشمعوني.ديسان ژيدهر بهحسي ئهنجامين كونگرى كەسايەتيين ئايينى بوسلمانا ناكەن،كو ڤى كونگرەيى هاریکاریا بزاف عهدولرزاق بهدرخانی کربیت، رهنگه كەساپەتيىن ئىسلامى ژبەر پەيوەندىين عەبدولرزاق بەدرخانى دگه ل روسیا خوه ژ هاریکاریا وی دویرکربیت،هه ر ل وی دەمى ژى دەولەتا ئوسمانى يروياگندەك مەزن دناۋ كوردان دا

دکر کو بعولهتا روسی دعولهته کا بی توله، وهه تا پروپاگنده دوله ته کا دری عهدولرزاق به درخانی دکر کو خوه گههاندیه دعولهته کا نه بوسلمان، ودروژناما توسمانی ژی دا گهله ک به حسی قی بایسه تی هاتیه کرن. روژنامه گهریا توسمانی عهبدولرزاق به درخان ب مروقه کی ده رکه تی ژ نوای تیسلامی ل قهلهم دایه، دیسان داخواز ژ کوردان کریه کو هه مبه ری کار وتیکه لیین عهبدولرزاق دگه ل روسیا دبی دهنگ نه بن. ("") و دبیست قبی پروپاگندی کارتیکرنا خوه ل سهر ههستی کهسایه تیین تایینی تیسلامی هه مبه ری عهبدولرزاق به درخانی کریت.

هدردیسان جارهکادی جنگری قونسلی بهریتانی ل وانی
دیار دکه کو عهبدولرزاق وهماقالین خوه دبیترن ل وهختی
شورهشی دی مه (۱۰۰)هزار لهشکر ههبیت. (۳۰)بی گومان نه
ژمارا لهشکری گهلهکه ب تاییهتی ل وی وهختی،وکارهکی
گهلهك ب زهجمهت (۱۰۰)لهشکر کوم ببت،بهانی یها گرنگ ل
قر شهوه کو عهبدولرزاق بهدرخان دشیت ب ریسا تیکهای
ویهیوهندیین خوه لهشکرهکی کوم بکهت.

ھەۋى گوتنى يە بىزىن كو تىكەلىيىن ھەبدولرزاق بەدرخانى دگەل كوردان پروۋەكتى دەسپىكرنا شورەشا كوردى گەشـتر لى

كر،وژيدهرين تايبهت ب بزاڤا عهبدولرزاق بهدرخاني ديار دکهن کو نهوی ل سالا ۱۹۱۳ نه خشی دهسینکی یی شورهشی دانا،وئەۋ نەخشە يى يېكاھاتى بوو ژ چەند كارېن لەشكرى ل سەر سنورى ئىرانىي ودەولەتا ئوسمانى،ول دويىڤ نەخىشى: ناقبری سەعید بهگ رئیْك ژ سەروك هـۆزیْن كوردایـه ل سـهر سنورئ دنیشهرا ئیرانی ودهوله تا توسمانی دا یک بکاره کی لەشكرى دژى لەشكرى ئوسمانى ل دەقەرا (ئارچاغ)رابيت، كو مەرەم ژي دويركرنا لەشكرى ئوسمانى ژ دەڧەرا ناڤېرپ .وسهید (طه) یی نه هری ژی دی ب سه رکیشیا له شکره کی دئ بهرب دهقهرا باشقالا جبيت، وهيزا سمكويي شكاك دئ بەرب دەقەرا سراى يا سنورى چىت.وغەبىدولرزاق ل دوپـڤ نه خشی شوره شی دی مهرهما وی نازاد کرنا ده فه را بوتان ہیت. س

ژبلی هاریکاریا سمکوی وسهید (طه)ی وسهید بهگ هنهك کهسیّن دی دی هاریکاریا شورهشی کهن مینا موسا بهگی وخیر الدین بهرازی،وکور حسیّن پاشا وسهبارهت کاری سهمید بهگ عهبدولرزاق دیار دکه کو کاری وی شهوه دی بهر ب نیرانی دچیت بو بجم نینانا نهخشی دویماهیی یی شورهشی (^(۱7)ژبو قی شورهشی دیسان عهبدولرزاق بهدرخانی پالپشتیا خوه ب کوردین دناقه لهشکری توسمانی دا دیارکریه ،ول دور قی یه کی دیار دکه: ((**صنها***له از کوردین دناقه لهشکری لوسمانی دگسها* **مهانه**.)). (۳۰)

دنه خشی فی شوره شی دا، دیسان عهد دولزاق به درخان رول نیرانی دویر نه کریه ، وعهد ولرزاق حه زدکر کو ب ریبا دویر کرنا له شکری نوسمانی ره زامه ندیا نیرانی بال خوه شه بکیشیت ، وسه باره ت فی یه کی دبیژه : له گهر نسیران داخه از این به نه نینیت نه زندی نه کاره کی نه شکری باز اردین سه باس می نیرم ، ودی و نورمین گرم بیشتره دی نامه کی بووشاهی نیرانی مینیزم ، ودی دیار کهم کول رویر فهرماند اربا وی دی نه شکری نوسمانی را نیرانی دویرکه م ، و نه گوره کراه ای سه ری دی مهمی ل رویر چاشدیریا فیرانی دویرکه م ، و نه گهر کرد چاشدیریا وی دی نه شهمی ل رویر چاشدیریا قونسلی روس بیت . (۲)

نه خشی شوره شا مه بدولرزاق به درخانی بو شوره شا کسوردی بجسه نسه هات ، چسونکه ده ولسه تا روسسی رازی نه بوو، وعه بدولرزاقی همرتم دیار دکر کو ثه قشوره شه ل ژیر چاقدیزیا وی یه ، وروسیا دیار کر کو ژبهر تیکدانا په یوه ندیین خسوه دگه ل ثوسمانی از رازی نابیست ل سهر فی شوره شی ، دیسان روسیا دیار کر کو شه قشوره شه دی بیته شه گهری نه رازیبوونا به رپرسین توسمانی و ثیرانی. (۲۳)

پیشتی روسیا دژی پروژهکتی عبدالرزاق پسی سالا ۱۹۱۳ راوهستیا, عبدالرزاقی هنه ک پیکولین دی کرن رژ وان داخواز ژ روسیا کر کو هاریکاریا وی بکهن، وی وهک سهروکی ریقهبهری نیداری یی دهقهرهکا کوردی ل نیرانی دهست نیشان بکهن,بهان روسیا ههر ژ بهر نهگهرین بهری نوکه مه دیار کرین دژی قی چهندی راوهستیا. (۲۸۰) دویماهیی روسیا بریاردا کو عهبدولرزاق ژ بهدلیسی بهرب تهبریزی قه بچیت وپروپاکندا روسی دناقههرا کورد و نهرمهنان دا بهلاقبکهت. (۲۸۰)

هـهر چـهنده دەولـهتا روسى بـزاڤـ وكــارئ عهبـدولرزاق دورپێچكريه ,بهان ناڤهاتى بزاڤـ و تێكهليين خوه دگهل كهسين كورد خورتر ان كرن. (۱۰)

دەولەتا روسى مفا ژ پەيوەندىيىن ھەبدولرزاق دگەل كوردان دىت،نەمازە دەمئ شەرئ جىھانى يى ئىكى(١٩١٤-١٩١٨)دەسپىكرى,وى جاخى ھەبدولرزاق بەدرخان ل باژارئ (ماكو) بوورو ژ بو ھارىكاريا روسيا دقى شەرى دا ,بريار ژ ئالى روسيا قە ھاتە دان كو پىندقيە ھەبدولرزاق دناقبەرا كوردا دا كار بكەت,و كوردان رازى بكەت كو ئالىكاريا لەشكەرى روسيا بكەت,وئەۋ يەكە بجە ھات دەمى عبدالرزاق وب ھارىكاريا كوردان دەقەرارئاباخ)ستاندى وپىشترە (٣٠٠)سوار ژ ھۆزا

حیدرنلی یا کوردی وهنهکین دی ژ هوزا میلان (مللی) کومکرین,وب ریّیا قان ههردوو هوزان گهلهك ژدهقهر و گوندین دهولهتا نوسمانی گرتن. (۱۱)

دیسان هیّزا لهشکری یا کوردی نهوا ل ژیّر سهروکاتیا عبدالرزاق بهدرخانی نالیکاریا لهشکری روسیا ل دهقهریّن دهردوریّن باژاریّن وان وتهبریز وئورمییّ کربوو. (۱۲)

ژ گوتنا سهری دیار دبت کو عهبدولرزاق بهدرخانی تنکهای دگها هوزین حیدرانلی ومیلان(مللی)ی یاکوردی ههبوو,وئه قهردوو هززه ل کوردستانا باکور ژ هززین کوردی یین بناق و دهنگ بوون,وب ئالیکاریا قان ههردوو هززان دیسان خزمه تا له شکری روسیا کربوو.

دیسان تنکه ای ویه یوهندیین عه بدولرزاق به درخانی دگه ال کوردان هاریکاریا وی کریه ,کو خوه بگه هنیته وان ب ریبا به الافکرنا دانه زان و به یاننامه یان ژ بو رازیکرنا وان کو ئالیکاریا له شکه ری توسیانی دژی روسیا نه که نالیکاریا له هاتیه : مهرها مه ژ په یوهندیان دگه ال روسیا نه وه کو به ری جه کی خوه به ده نه نه نیا له شکه ری توسهانی دیسان فی دانه زانی داخواز ژ کوردان کریه کو ثالیکاریا شهانیا

نەكەن ,چونكە ئالىكارپا ئەلمانان وەكە دەولەتەكا نە بوسلمان دەركەتنە ژ ئاينى ئىسلامى .⁽¹⁷⁾

ل سالا ۱۹۱۰ لهشکهرئ روسیا ل ئهنیا روژناڤا باکورا ثیرانی توشی هنهك شکهستنان بوو,وهنهك ژ بهرپرسین روسی ئهگهرین فی یهکی ژی زفرانده فه بو هاریکاریا عهدولرزاق و کوردان بو نوسمانیان.(۱۱)

ژ بهر قی یه کی هنه ک به رپرسین روسی داخواز دکتر کو عبدالرزاق به درخان ژ چه په رین شهری دویرکه ن ، به ای سه رکردین له شکری روسیا جاره کادی شه قیروژه کته گیروکر . ویشتره هزر بو وی چه ندی هاته کسرن کو جاره کادی عه بدولرزاق بو کوردستانی بهیته رهوانه کرن ژ بو چیکرنا پهیوه ندیان دگه ل کوردان، (۱۹۰۰) ژ به ر قی یه کی ژی ده سی له شکه ری روسیا سالا ۱۹۱۸ به رب باژارین شهرزرومی و به دلیسی قه هاتین جاره کا دی عه بدولرزاق هاریکاریا کوردان بو له شکه ری روسیا دیارکرن. (۱۹

تيكهليين عهبدولرزاق بهدرخانى يين سياسى دخهل روسيا

عەبدولرزاق بەدرخانی مینا گەلەك ژ سیاسەتقانین كورد پەیوەندی وتیکهای دگەل روسیا ھەبوون، (۱۹ مهروما عەبدولرزاق بەردرخانی ژقی پەیوەندیی ئەبوو كو ب رییا ئالیكاریا روسیا بگهه ئارمانجین خوه یین نەتەوەیی.روسیا ژی ژ ئال خوەڤه هولدایه پەیوەندیان دگەل كوردان موكم بكەت (۱۹ نهخاسمه ل سالین بەری شەری جیهانیی ئیکی و ل دەمی دەستههلاداریا ئالمانیا دناق دەولەتا ئوسمانی دا بەرفرھەبویی،ھەر ژ بو قی مەرەمی روسیا گەلەك ژ دبلوماسین خو دھنارتنه كوردستانی ژبو چیكرنا پەیوەندیان دگەل سەروك هۆز وسەروك ملمەزنین كوردان. (۱۹۹)

دیروکثان ونقیسهران ئهگهریّن ههولدانا که سیّن سیاسی یسیّن کسورد ژ وانسا عه بسدولرزاق بسه درخانی ژ بسؤ چسیّکرنا پهیوهندیان دگه ل روسیا بسه حس و شروقه کرینه ، مینا (میجه رنوئیل) ی یی کو ب قی رهنگی خوهیاد که : کوردان دشیان دا نهبوو بی تالیکاریا تو دهوله تین بیانی ژ بگه هنه تارمانجیّن خوه ییّن نه ته وه یی الهورا داخوازا تالیکاریا روسیا ژبو قی مهرومی کریه (۵۰)

جەلىلى جەلىل ك دور قى يەكى ديار دكە: سياسەتا ئوسمانيا ھەمبەرى كوردان وئالىكاريا روسيا بۇ مللەتىن بەلكان ژبۇ رزگاركرنـا وان دەران ژ دەستھەلاداريا ئوسمانيـان،كورد پالداينە كو داخوازيـا ئالىكـاريى ژ روسيا بكـەن. ((*) ديسان د.كەمال مەزھەر پشتگيريا بوچوونا جـەليلى دكـەت وخوهيـا دكەت: گەلەك ژ كەسايەتىن كـورد پشتگيريا هـزرا داخـوازا ئالىكاريى ژ روسيا دكر، ئەو ژى ژبەر زولم وزورداريـا دەولـەتا ئوسمانى بوو ئەوا ك سەر كوردان سەپاندى. ((*)

بی گومان هه ایب ژارتنا عه بدوارزاق به درخانی ده و است وه می وه داخوازا نالیکاریا وی بکهت، دز قریت وی هه قرکیا دنیقه در ده و اداخوازا نالیکاریا وی بکهت، دز قریت وی هه قرکیا دنیقه در و ده و اداخواز اوسی و و و سانی مفاژ قی سنوری هه در و و ده و اداخوار نالیکاریا روسیا کریه، ژب ن ب ده ستف شینانا نارمانجین خوه بین نه ته وه یی و ناقاکرنا ده و له ته کوردی و بالیکاریا روسیا و چونکه ده و له تا روسی ده و له ته نیزیك بو کوردستانی ، له ورا عهد و لرزاق به درخانی داخوازا نالیکاریا تو ده و له تین نه دی و و که به ریتانیا نه کریه . هم رچه نده عهد و لرزاق به درخانی با و مولی کریه . هم رچه نده عهد و لرزاق به درخانی با و مورک به ریتانیا نه کریه . هم در خانی ایک ریه ایک ریه کوردی ریانیکاریا تو ده و له تالیکاریا

وى بكەت،چونكە بەرپتانيا پالپشتا ئوسمانيا دكر،ئو ژى ژبەر بەرۋەونديا خوە يىن دناۋ دەولەتا ئوسمانىدا.^{ــ(٣٠)}

دەسپنكا پەيوەندىنى عەبدولرزاق بەدرخانى دگەل روسيا دزقرن دەسپنكا سالنى نوتان ژ چەرخى نوزدى دەسا عەبدولرزاق وەكمە كارمەنىد ل وەزارەتا دەرقە يا دەولەتا ئوسمانى، وبتايبەتى دەسى ل باليوزخانا ئوسمانى ل سان پتسبورگى وەك سكرتېرى دووى ھاتيە دەستنيشانكرن.

عهبدولرزاق ل سان پترسبورگی فیدی زسانی روسی بوو،هدردیسان عهبدولرزاق ژ نیزیکشه گداه ک ژ رموشت وسهروبهری سیاسی ووچاندی بسو وی دیسار و نهشکرا برون،دیسسان ژبسهر هسه قالینا وی دگسه ل کهسسایه تین روسی،دهوله تا روسی دیاریه ک کو بناقی (ستانیسلاق) بن تدرخان کربوو. (۱۹۵)

ژبهر پهیوهندیین عهبدولرزاقی دگها روسیا دهولهتا نوسمانی شهو بدو بالیوزخانا نوسمانی ل تههرانی وهکه سکرتیری دووی هاته فهگوهاستن،بهان بهری عهبدولرزاق بهر ب تههرانی بهچیت سولتانی نوسمانی (عهبدولحهیدی دووی)بریاردا کو نهو نیستهمبوان فهگهریت، عهبدولرزاق ل دور شی بریاری نهچوو،بهلکو کو ب نالیکاریا کارمهندین

بالیوزخانا روسی ل تههرانی ل ئیلونا سالا ۱۸۹۲ بهری خوه
دا ناخا روسیا ،سهبارهت قی یه کی عهبدولرزاق دینیژیت :
((دهما من زانی کو سهروبهری مالباتا مین ل ژنیر حوکمه تا
نوسمانی یی نهباشه،ومهترسی ل سهر ژبانا من ههیه،من رینا
خوه بهر ب بهدلیسی گوهارت،پشتره مین بهری خوه دا
باژاری نیزینانی کو نیزیکی کوردستانی بوو.))(**)

ل فیری دیار دبیت کو دهما عهبدولرزاق بهدرخانی کارمهندی بالیوزخانا نوسمانی ل سان پوترسبورگی پهیوهندیین باش دگهل کهسایهتین روسی ههبوون، لهورا فی یهکی نالیکاریا وی کریه کو بهر ب روسیا بچیت دهمی ثهو ومالباتا خوه توشی سیاسهتا نوسمانیان بووین.

گههشتنا عهبدولرزاق بو روسها بو جهی دلنهخوهشها سولتانی توسمانی، له ورا سولتانی ب رینا کارین دبلوماسی دهوله تا روسها قایل کر کو عهبدولرزاقی ژ ناخا خوه دویر بکت، و شه شه یه که بجهات دهمی عهبدولرزاق بو باژارئ باتوم (دکه شیته جورجیا ل سهر دهریا رهش) هاتیه دویرکرن. (۱۵)

وهسا دیاره کو عهبدولرزاق بهدرخان نهشیا ل روسیا بمنییت یان ب رینا دوستین خوه یین روس بریارا حوکمهتا روسیا بجه نهثینیت،لهورا بهرب بهریتانیا چوو،ل ویْـرئ عهبدولرزاقی پهیوهندی دگهل کومه ل وریکخبراوین ئهرمهنی چیکرن. ((*) بهای عهبدولرزاق هاته قه نیستهببولی ثهو ژی ژبهر گفاشتنین سولتانی ثوسمانی ل سهر بابی وی (نهجیب باشای) کرین، پشتره سولتانی عهبدولرزاق ل کوچکا خوه وه که جیگری سهروکی پیشوازیان دهستنیشانکر، ومهرهما سولتانی ژ قی یه کی ثهو بوو کو ههرتم عهبدولرزاق ل ژیر چاقدیریا وی بیت. دیسان دفی قوناغی گهله کا جاران ژیانا وی کهتیه دمهترسیی دا ، ههتا گهله جاران ژ مرنی قورتال بوویه ، وه کی وی شهق چهنده فهگیرایی. ((**)

ژگوتنا سهری دیاردبییت کیو عبیدولرزاق ژبهر پهیوهندیین خوه دگهل روسیا بویه جهیی چاقدیریا پولیسین سولتانی نوسمانی عهیدولحه میدی دووی وهم ر ژبهر قی چهندی عبدولرزاقی ب رییه کا نهیه نی داخواز ژ بالیوزی روسی ل نیسته مبول (زینوفیق)ی کر،کو نالیکاریا وی بکهت دا جارهکادی به رب روسیا قه بچیت، بی بالیوزی ناقهاتی بقی یه یهیکی رازی نه بوه و چونکه نهوی هزر دکر کو شه قاره دی بیت نهگاری دی بیت نهگاری دی ودهوله تا بیت شهری و دهوله تا نوسمانی ،هه ر ل وی وهختی بالیوزی ناقهاتی دیار کو نه و دی بابه تی سه رده دی الیوزی ناقهاتی دیار کو نه و دی بابه تی سه رده دورا قوسمانی یان هه مه دری عبدولرزاقی دگه ا

سولتانی بهجس کهت. (^(۱۰)بهان پشتی هنکی ولو دیــار بــوو کــو سولتانی ودهولهتا توسمانی ساسهتا خوه ههمبهری عهبدولرزاقی نهگهوری.

سولتانئ توسماني عهبدولحهميدي دووي كوشتنا (رضوان ياشايي)سهروك يوليسيننوسماني ل سالا١٩٠٦ ل ئىستەمبولى ب دەرفەتزانىكو ھەسىدولرزاقىومامى وى ھىەلى شامیلی ب فی کوشتنی گونههباریکهت، پشتره ههردوو بهر ب تەرابلسى (ل لىبيا) قە ھاتنە سورگون كرن.دەولـەتا ئوسمانى عهبدولرزاقیومامی وی عملی شامیلی بریارا ب دارشه کرنی حوكم كرن، به لي ژبهر ناڤ ودهنگي وجهي مالباتا وان حوكمي ب دارڤهکرني هاته گهورين،وب حوکمي ههروههر هاتنه زیندان کرن.ههژی گوتنی یه کو روژنامه فانیا روسیا یا فیز سەردەمى دەنىگ وباسىن دادگىما عەبىدولرزاقى وسىمرەدەريا ئوسمانیا دگەل وى بەلاۋ دكرن. (۲۰۰)بے گوسان گرنگے بندانا روژنامه قانیا روسی ب دهنگ وباسین دادگه ه کرنا عهیدولرزاقی پهپوهنديين وي دگهل كهسايهتي وناڤو دهنگين ل وي ل وسیا دزڤریت.

ههژی گوتنیٰ یه بیژین کو عهبدولرزاق تــا شــواتا ســالا ۱۹۱۰ دزینــــدانیٰ دا مابوو،وئــــهٔ و لیّبورینـــــا ژ حوکمــــهٔ تا نتحادیان(الاتحاد والترقی پشتی کودهتایا سالا ۱۹۰۸ حوکمهتا خوه یا بناقی نتحادیا دامهزرانید بیوو)ژ عهبدولرزاقی وعهلی شامیلی نهگرتبوعهلی شامیل ل تهرابلسی چوو بیو بهردلوڤانیا خودی ،ول نستهمبولی هاته فهشارتن، (۱۲)

عهبد ولرزاق بهدرخان دهمی قهگهریایی شستهمبولی سیاسیه تا حوکمه تا تورکی (کو وی سهردهمی نتحادی ل سهر حوکمی بوون)ههمبهری وی ومالبات بهدرخانیان نهماته گهورین عهبدولرزاق بخوه بهحسی قی یهکی دکه وخوهیا دکه: کو سهرهدهریا حوکمه تا نوی یا تورکی ههمبهری وی ومالباتا وی سهرهدهریه ک نهباشه (۱۱)

ژبهر قی سهرددوریی عهبدولرزاقی جارهکادی خوه گههانده چریکوفی کو وی چاخی بالیوزی روسی ل نیستهمبولی بوو،وب نالیکاریا وهزاره تا دهرقه یا روسی خوه گههانده تمبلیسی، لفیری دیار دبیت کو عهبدولرزاقی پهیوهندیین موکم دگه ل چیریکوفی ههبوون، چیریکوفی داخواز ژ حوکمه تا خوه کرب و کو نالیکاریا عهبدولرزاق بهدرخانی بهیته کرن دا بگههیت روسیا،ودنامه کی دا کو چیریکوفی بؤ وهزاره تا دهرقه یا روسیا هنارتبوو،داخواز کر بوو کو عهبدولرزاق بهدرخانی بگههینه نیریشانی وناسانا وسی ژی بسؤ بهیته

بەرھەقكرن،وبەرى بەرسقا چىرىكوفى بەنىت عەبىدولرزاق بەدرخان ژ ئستەمبولى دەركەت وبەر ب ئىزىغانى چوو.ھەر ل وى دەمى چىرىكوفى نامەكا دى بۇ كاخانوقسكى جىگرئ روسى ل قەفقازى ھنارت،وديار كر كو عەبدولرزاق دى گەھىتە روسيا وپندقيم پنشوازيەكا باش لى بهيتم كرن،ودگمال وئ نامەيى كورتيەك ژ ژيان عەبدولرزاقى شاندبوو. (۱۲)

عەبدولرزاق بەدرخان ل ۸ كانوپنا ئىكى سالا ۱۹۱۰ ئ گەھشتە تەبلىسى ، وژبەر پەيوەنىدىيىن وى يىين باش دگەل كەسايەتىيىن سياسى يىن روسى ل روژا ئىكىي ژ گەھشتنا وى ب گەرمى ھاتە پىشوازى كرن.(مىنا وان كەسايەتىن پىشوازيا, وى كرين ئەقەبوون:مىر زويف،مىر يمانوق،وزبىلوق

وه که مه خوه یا کری کو عهبدولرزاق به درخانی دقیا ل باژارئ نیزیشانی بمنیت، چونکو دا نیزیکی ده شهرین کوردی بیت ای شه روسیا چه نده نه دقیا ، ول ده می عهبدولرزاق گه هشتیه ته بلیسی نقیمنگه ها جیگری قه فقازی خوه ست بیرو بوچوونا پاریزگه ری نیزیشانی بزانیت سه باره ت هه بوونا عهبدولرزاق ل باژاری ناقهاتی ، پاریزگه ری ناقهاتی دژی شی یه کی بوو، له ورا عهبدولرزاق ل به تلیسی دمینه ، پشتی چه ند مههان عهبدولروزاقی داخواز ژکاخانو قسکی کر کو به رب

دەقەرىن كوردى يىن ل ژيىر بانىدورا روسى قە بىچىت،مىنا خوى وسەلماس وئورمىي، (^(۱) ھەپدولرزاق سەبارەت قى چەندى دىيۋىت:

مهرهما من نهو بو کو دنیشهرا گوند وهوزین کوردان دا بگهرم. (۱۱) ل جهه کی دی عهبدولرزاق دینیژیت : نولیشرییشی نامه ک ب رینا وهزاره تا کاروبارین دهرقه بو نیمپراتوری هنار تبیو، و نهگهرین هاتنا من بو وانی دیار کربوون، دیسان خوه یا کر کو هه می بزافیت من ژ بو رزگارکرنا کوردستانی یه ژ زولیا تورکان، و نافاکرنا کوردستانه کا نوتونومی ل ژیسر چافدیزیا روسیا. (۱۲)

ل فیری دیار دبیت کو عهبدولرزاق بهدرخانی دفیا ل ده ده دین دیر دبیت کو عهبدولرزاق بهدرخانی دفیا ل ده ده دین کوردستانا نیرانی به کوردستانه کا شازاد ل ده دری کوردستانا نیرانی به کی حوکمه تا روسیا ب ثاله کی دی به ری خوه ددا هه بوونا عهبدولرزاقی ل ده فه رین نافها تی شهو ژی مفا و مرگرتن ژ عهبدولرزاق بهدرخانی ژبو به لافکرنا ده ستهداریا روسیا ل فان ده فه ران.

هنسهك ژ سیاسسه تفانین دهولسه تا روسسیا مینسا کاخانوفسکی (جنگری روسی ل قهفقازی) دفیا عهد ولرهزاق

بهدرخان بهر ب ده فرین کوردی ل نیرانی بجیت، چونکه ئەوان دقيا عەبد ولرزاق ژبو بەلاقكرنا دەستھەلاداريا روسيا ل دڤەرين ناڤهاتي كارېكەت،ود نامەكى دا كو كاخانوڤسكى بۆ چیریکوڤی هنارتبوو دیار دکەت کو کو چوونا عەبدولرزاقی بۆ ئيراني يينگەقەك باشە ژبو چىنكرنا يەيوەنىدىين سوكم دگەل کوردان،وزانینا سهروبهری گشتی ل کوردستانی، دیسان کاخانوڤسکی دڤی نامی دا پیدادچیت وخوهیا دکهت کو عەبدولرزاقى دياركريە كو ئەو دئ ھاندەت كارتىكرنى ل سەر کوردین نیرانی وتورکیا کەت دا ھەمبەرى کارین تورکان يىین درى فورس وكرستنيانا راوهستن. (۱۸) ، ئانكو روسيا مفا رُ ناڤ ودەنگيا عەبدولرزاقى وەرگرتيە ژبو ئارمانجين خوە يين سياسى ل دەقەرىن كوردستانا ئىرانى.

ل دەسپنكا ئادارا سالا ۱۹۱۱ ئ عەبدولرزاق بەدرخان دەست ب كارئ خوه يئ سياسى ل دەقەرين كوردستانا ئيرانئ كر، وىسەرەدانا چەندين باژار ودەقرين كوردى ل ئيرانئ كر مينا ماكو، خوى، قوتور، ديسان هەتا سەردانا وى دەقەرين كوردى ل كوردستانئ توركيا ژى بخوه قە گرتبوون مينا باژارئ وانئ، كو لەقى باژارى دەستهەلاداريا توركى كار ژبو گرتنا وى كريو، بەئ عەبدولرزاق شيا خوه قورتال بكەت، وئەگەرين

هاتنا خوه بو باژارئ ناقهاتی دیار کر کو ئهوی ل بهره خوه بو پهرلهمانی تورکیب ههلبژیزیت.ل دهه روژین عهبد ولرزاقی ل وانی بوراندین، چهندین کهسایه تین کورد نهخاسمه بین دژی دهستهه لاداریا ئوسمانیان دیتن، ههروه سا عهبد ولرزاق بهدرخانی چساق ب (ئسولیرییش)ی کونسسلی روسسی که تبوو، وعه بدولرزاقی پروگرامی خوه یی سیاسی بو کونسلی ناقهاتی شه شکرا کربوو. (۱۲)

ل دههٔ رین کوردستانا نیرانی ب تایبه تی دههٔ درین ماکو ،خوی، وقرتور دیسان عهبدولرزاقی چاق ب که سایه تین کورد بین دگه ل روسیا که تبوو، مینا قان که سایه تیا سمکویی شکاك بوو کو پالپشتی پروگرامی سیاسی یی عهبدولرزاق به درخانی بوو . (۱۳ هه ثهه بیژین کو ده ستهه لاداریا نوسمانی ل به درخانی بوو . (۱۳ هه ثهه بیژین کو ده ستهه لاداریا نوسمانی ل به دورن کوردستانا نیرانی کار ژبو گرتنا وی کر، بتایبه تی ل باژاری نورمیی کونسلی شه سمانی سعد الله به گی هه و لدا عهبدولرزاقی بگریت، به ای عهبدولرزاقی خوه ل کونسلی یا روسیا پاراست. (۱۳)

جهیٰ گوتنی یه بیژین کو کارمهن وسیاسهتفانین روسی ب بیروبوچونین جـودا تهماشـهیی خزمـهتا عهبـدولرزاقی بـو روسیا دکر، بونموونه (ماکلوڤسکی) بالیوزی روسی ل تههرانی باوەرى ب خزمەتا عەبدولرزاقى نەدئىنا، وھزر دكر كو ئەو يى ل وان دەقەران دەستكىسىى بو دەولەتا ئوسمانى دكـەت. (**) بـەلى كارمەنــدىن روســى ل قــەفقازى دژى هــزرا ناڤهــاتى بوون ، وياوەرى ب خزمەتا عەبدولرزاقى بۆ روسيا دكر ، مىنا قان كەسان كاخانوقسكى. (**)

به لی وه سا دیار بوو کو هزرا دووی یا ب هیز بوو ، له ورا عهدولرزاق به درخان ل دویف بریارا روسی ول ژیر پاراستنا لشکه ری وی گه هشته ته بریزی ، پشتره ل گولانا سالا ۱۹۱۱ به رب به ته بلیسی قه هاته ره وانه کرن . (۱۳)

دەستھەلاداريا روسيا برياردا كو عبدالرزاق بەدرخان ل تەبيلسى بىينت وچو كارپن سياسى نەكەت تەخاسمە كارپن كارپن سياسىي يىنن دژى دەولەتا ئوسمانى. (۳۰۰ عەبدولرزاق بەدرخان دەمى ل تبليسى دمنيت ب رازەمەنديا روسيا بەرب باريسى قە دچيت ,وچاقب شەريف پاشايى دكەقيت. (۳۰۰

دقی قوناغی:دا عهبدولرزاق بهدرخان دبیته کنشههه کا گهرم دناقبه را روسیا و دهوله تا ئوسمانی داریو نمونه ل دهسپنکا سالا ۱۹۱۲ وهزیری دهرقه یی دهوله تا نوسمانی (عاصم به گی) بو بالیوزی روسی ل نیسته مبولی دیار کر کو شهو ل سهر پاراستنا روسیا بو عبدالرزاق به درخان نه درازینه دیسان خوه

یاکر کو پیدفیه نهو بدهنه دهست حوکمه تا نوسمانی .ژ ناله کی دی قه دهوله تا نوسمانی گهله کی ژب کوشتنا عهبدولرزاق به درخان به درخان بکار نینان یان هنه ک جاران عهبدولرزاق به درخان دن وه ک مروقه کی گومان نی کری نیشاندایه ,ول هنده ک جارین دن روژنامه قانیا نوسمانی عهبدولرزاق مروقه ک ژ نولی ده رکه تی دناف رویه لین خوه ال قهلم دایه به نی دهوله تا روسی ژ نالی خوه فه و بتایبه تی نوینه راتیا روسی ل قه فقازی همی پیکول کرینه ژ بو پاراستنا ژیانا وی ,هه ر دیسان عبدالرزاق به درخان وکه سانیین کورد نالیکاریا عبدالرزاق به درخان دکر دا یمی ژ

دنافهدرا سالین ۱۹۱۱ پروگرامی عمیدولرزاق بهدرخان ی سیاسی وجشاکی ژ ب و ریکخستنا سهرهلدانه کا کوردی بوو ل کوردستانا تورکیا ,وئه شهرهلدانه ب هاریکاریا روسیا بیست,وب سهروکاتیا وی بخبوه بیست, عمیدولرزاق بهدرخانی نه فیه یه شروفه دکر دهمی دگه ل بهریرسین روسی کوم دبوو.بو نعوونه قونسلی روسی ل وانی دبینه ,"د نیکهمین همقدیتنا من دگه ل عمیدولرزاق بهدرخانی ,من بو دیارکر کو نهز دی گوهی خوه دم داخوازین وی .ههر چهنده نه ز نه دگه ل نه خشی وی یی سیاسی بووم به ای شهوی ب نه شکرا

نهخش و بیربوچونین خوه بو من نه شکرا کرن "^(۱۸) جارهکا دی عهبدولرزاق بو قونسلی ناقبری :خوهیاکر "ب سهرکهفتنا روسیا ل ناسیا بچویك دی سهربخوه یا من بجهینت (۱^{۱۱)}

هدروه عهدولرزاق بهدرخانی دناقهه را سالین این درخانی دناقهه را سالین ۱۹۱۲–۱۹۱۳ دا بزاقه کا چاندی ل باژاری خوی ثهنجام دایه روئه قرزاقه دیسان ب هاریکاریا روسیا بوو دقی بواری دا عبدالرزاق بهدرخان کومه لایا جیهانزانی و قوتابخانا کوردی ل باژاری خوی دامه زراندن (۱۰۰۰)

لفیری و ساخوه ا دبیت کو عهبدولرزاق به درخانی باوه ریه کا موکم ب هاریکاریا روسیا هه بوو و دوی هزری دا بوو کو روسیا دی هاریکاریا پروکراسی وی یسی سیاسسی کست بنه خاسمه نهگه ر سه رهندانه کا کوردی ده سینیکه ت به ای وه که دیار گه نه ک به روسی بنه دگه ل قسی یسه کی به وون رو ژبه ر پهیوه ندیین خوه دگه ل ده و له تا نوسمانی و نیرانسی و دوله تین نورپی به حسی فی بابه تی نه دکر ، و بتنی ل دوی شه به رژوه و دیا خوه به رئ خوه ددا بزاقا عبدالرزاق به درخانی .

ژیدەرین تایبەت ب بزاقا عەبدولرزاق بەدرخانی دیار دکەن کو ئەوى ل سالا ۱۹۱۳ نەخشیّ دەسپیّکیّ ییّ شورەشیّ دانا،وئەق شوەرشە ل کوردستان ئیرانیّ بیت،یان کوردستانا سیرامی ببینه بست می سی سورسسی و سام سنوری ثیرانی پنکهاتی بوو ژ چهند کارین لهشکری ل سهر سنوری ثیرانی ودهوله تا ثوسمانی، ول دویث نه خشی ناقبری سه عید به گ (ثیك ژ سهروک هزرین کوردایه ل سهر سنوری دنیقه برا ثیرانی ودهوله تا ثوسمانی دا) دی بکاره کی له شکری دژی له شکری نوسمانی ل ده قه را (نارچاغ)رابیت، کو مهرهم ژی دویرکرنا له شکری ثوسمانی ژ ده قه را ناقبریه رسه ید (طه) یی نه هری ژی دی ب سهرکین شیا له شکره کی دی به رب ده قه را باشقالا چیت، وهیزا سمکویی شکاك دی به رب ده قه را ساس یا سنوری چیت. و عهدولرزاق ل دویث نه خشی شوره شی دی سنوری چیت. و عهدولرزاق ل دویث نه خشی شوره شی دی

ژبلی هاریکاریا سمکوی وسهید (طه)ی وسهید بهگ هنهك کهسین دی دی هاریکاریا شورهشی کهن مینا موسا بهگی ،وسهبارهت کاری وی عهبدولرزاق دیار دکه کو کاری وی نهوه دی بهر ب نیرانی دچیت بو بجه نینانا نهخشی دویماهیی یی شورهشی(۲۸) عهبدولرزاق بهدرخانی تیکهل دگهل هنهك کهسین دی ههبوون،بهای ژیدهرین دیروکی رهنگی فی تیکهلیی خویا ناکهن،مینا فان کهسان،خیر الدین بهرازی،وکور حسین پاشا(۸۱) ژبو قى شورەشى دىسان عەبدولرزاق بەدرخانى پالپشتيا خوە ب كوردىن دناۋ ئەشكرى ئوسمانى دا دىاركريە ،ول دور قىي يەكى دىار دكە : ((ھنەك ژ كوردىن دناۋ ئەشكرى ئوسمانى دگەل مەنە.))(^^^).

دنه خشی قی شورهشی دا ، دیسان عهبدولرزاق به درخان روانی ثیرانی دویر نه کریه ، وعهبدولرزاق حه زدکر کو ب رئیبا دویرکرنا له شکری نوسمانی ره زامه ندیا ثیرانی بال خوه شه بکیشیت ، وسهباره ت قی یه کی دبیژه : نه گهر ثیران داخوازا من بجه نه ثینیت شه زدی ب کاره کی له شکری باژارین سهلاس و ثورمینی گرم ، پشتره دی نامه کی بوو شاهی ثیرانی هنیرم ، ودی دیار کهم کو ل ژیر فهرمانداریا وی دی لشکری نوسمانی ژ ئیرانی دویرکه م ، و نه قاره ل سه ری دی هه می ل ثرین چافدیزیا قوندلی روس بیت (۸۰).

نه خشی شوره شا عه بدولرزاق به درخانی بو شوره شا کوردی بجم نه هات ، چونکه دموله تا روسی رازی نه بوو، وعه بدولرزاقی هه رتم دیار دکر کو ثه قشوره شه ل ژیر چاقدیزیا وی یه ، وروسیا دیار کر کو ژبه ر تیکدانا په یوه ندیین خوه دگه ل توسمانیان رازی نابیت ل سه ر قی شوره شی ، دیسان روسیا دیار کر کو شه قشوره شه دی بیته شه گهری

نەرازىبوونا بەرپرسىن ئوسمانى وئىرانى وئەلمانى ^(۸۸). ھەۋى يە بىژىن كو ھنەك ئەگەرىن دى ۋى ژبو سەرنەكەتنا پروۋەكتىي عەبدولرزاق بەدرخانى ھەبوون ژوانا:

١- هەڤئەگرتئا سەروك وسەركردەيين كوردان.

۷-هنزا دەولەتا ئىرانى يا لەشكرى كو عەبدولرزاق هنزر دكــر هنزەكــا لاوازە وئــه ق يەكــه دى هارىكاريــا وى كەت،بــهلكو هەمبــهرى قــى هــزرى ئىرانــى ئالىكاريــا ئوسمانيان درى پروژەكتى عەبدولرزاقى يى سياسى.

۳-عەبدولرزاقی هزر دکر کو کوردین ئیرانی ژی دگه ل وینه ، بهانی ژبهر کو دەوله تا ئوسمانی دەوله ته کا سوننی بوو وب ری یا پروپاگنده یا کومکارا ئسلامی (الجامعه الاسلامیه)، به هرا پترها کوردان دگه ل وی بوون ؛ -عهبدولرزاق به درخان وسمکویی شکاك نه ئیك هزر بوون ، چونکه عهبدولرزاقی دقیا پارین کومه لا جیهانزانی بؤ شوره شی بیت وسمکو دگه ل فی یه کی نه بوو^(۸۸)

بشتی روسیا ل ههمبهری پروژهکتی وی یی سیاسی راوهستیان عهبدولرزاق بهرب بترسبورگی چوو,و بهری بگههیته جهی نافبری ل تفلیس دگهل جیگری قهیصری ل قهفقازی (فورننسوف داشکوف)کومبوو, ودیارکر نهگهر بالپشتیا روسیا بو پروژهکتی وی نههپتهکرن,دی نهجار بیت هاریکاریی ژ ئهلانیا یان دی ههولدهت ئاشتیی دگهل تورکیا کهت.وهسا دیار بو کو قی یهکی کارتیکرن ل سهر جیکری قهیسهری ل قهفقازی کریه لهورا ئه یهکه بو وهزیری درقه یی روسیا بلند کر^(۸۸).

هدر لدور قی یه کی عهبدولرزاق بهدرخانی داخواز ژ جنکری کر کو ٹالیکاریا وی بکهن ول ٹیرانی وهك سهروکی ریقههریهك دهست نیشان بکهن و جنکری ناقبری پالپشتیا قی یه کی کر ودیارکر رشه قیه که وی هاریکاریا مه دریکخستنا کوردین ئیرانی کهترنه خاسمه ل پاشه روژی (۱۰۰).

عهبدولرزاق بهدرخان ل بترسبورگی دگه ل سازانوفی وهزیری دهرقهی روسی و کلیم سهروکی پشکا روژ ههلاتا ناقین کومبوو,وپشتی بهرپرسین ناقبری نهخشی عهبدولرزاقی یسی سیاسی زانسی, شهوان دیبار کر کو پیدقیه همقالتیا کورد و و فهرمهن ژ نالکی قه وکورد و ناسوریا ژ ناله کی دی قه, وهسا دیباره کو عهبدولرزاق دقی بواری دا کبارکر وبشی ریکی پدیوهندی دنیقهدرا کورد و ومللهتین دی خوش بوو(۱۱)

لثیری خوه یا بو کو نهو صهرهما عهبدولرزاق بوچویه بترسپورگی بجمه نههات, و بهرپرسین روسی بهری وی دا دههٔ رین تهبریزی ,وژبو بهلافکرنا پرویاکه ندیا روسی دنافهه را کورد و ئەرمەنان دا کاربکەت ئانکو عەبدولرزاق ب ئەنجامدانا پروگرامەکی سیاسی یی کوردی چـوبوو بترسـبورگی بـهالى ب کارەکی پروپاکنده زڤری قه دەقەرین کوردستانا ئیرانی.

عەبدولرزاق ل دور قئ يەكى ديار دكە كو حوكمەتا روسى پیشنیار كر كو ئەز ل شنو باشورئ ئورمیی بمنم وكوردان قایل بكەم ل گەل روسیا بمینن(۱۱).

شه قیه که ل سه رهاتی دنامین دنیشه را کلیم وبه رپرسین روسی ل قهفقازی دیار و نه شکرا دبیت کلیم ژ قان نامان دا دبیژه: دهست نیشان کرنا عبدالرزاق به درخانی ل ده شهره کا ثیرانی وه ککارمه نده کی ئیداری دی نه رازیبونا تورکان بیت و به قیه که دی بیته نه گهری تیکچوونا په یوهندین مه دگه ل دوله تا نوسهانی (۳۰)

عەبدولرزاق بخوه قى يەكى ديار دكەت دەسى ئەز ژ بترسبورگى زقرېم بريار ژ ئال روسيا قە ھاتە دانكو ئەز يى ژ سنورى توركيا دويرېم,ئەو ژى ژبەر پروپاكندا ئەلمانيا وتوركيا د ژى روسيالله

هــهر چــهنده عهبــدولرزاق بــهدرخانی چ مفــاییْن سیاسی ژ سهرهدانا خوه بو بترسبورگی نهوهرگرتن,بهان دیواری جاندیــدا عهبــدولرزاق بــهدرخانی چــهندین زانــایین روســی دیتن,نهخاسمه زانایین گرنگیی ددهنه زمان وشهدههی کوردی مینا شی یهکی ژی ئوربیللی وچهندین دی^(۱۹)

لازاریسف وهسا دیسار دکسه کسو عهبدولرزاق بهدرخانی روله کی گرنگ د حازریا سهرهادانا بهدلیس دا هسه بوو^(۱۲) ول دور قسی رولی دینشژیت: عهبدو لسرزاق بهدرخانی ویوسف کامل بهدرخانی بسهری سی سالا ژ دهسیزی نا سهرهادانا بهدلیس حازی بؤ دکر^(۱۷).

دهوله تا روسی جاره کادی تنکه لینن خوه دگه ل عه بدولرزاق به درخانی موکم کرن, نه مازه ده می شهری جیهانی یسی ننکی اینکسی (۱۹۱۶–۱۹۱۸) ده سینکری, وی جاخی عبدالرزاق به درخان ل باژاری (ماکی) بوورو ژ بو هاریکاریا روسیا دقی شهری دا بریار ژ ئالی روسیا قه هاته دان کو پندقیه عبدالرزاق دناقبه را کوردا دا کار بکه ت.و کوردان رازی بکه ت کو ئالیکاریا له شکه ری روسیا بکه ت.و نه قیه که بجه هات ده می عبدالرزاق وب هاریکاریا کوردان ده قه را (ثاباخ) ستاندی و پشتره عبدالرزاق وب هاریکاریا کوردان ده قه را (ثاباخ) ستاندی و پشتره میلان (مللی) کومکرین, وب ریبا قان هه ردوو هززان گه له کوردی و هفرزا گه له کوردی و هفرزان گه له کوردی و گوندین ده و له تا نوسهانی گرتن (مللی)

دیسان هیزا لهشکری یا کوردی نهوا ل ژپّر سهروکاتیا عهبدولرزاق بهدرخانی ثالیکاریا لهشکری روسیا ل دهشهریّن دهردوروریّن باژاریّن وان وتهبریز وثورمیی کربوو^(۱۱).

دیسان عهبدولرزاق بهدرخانی چهندین دانهزان و بهیاناما
دنیشهرا کوردان بهلافکرین ژ بو رازیکرنا وان کو ٹالیکاریا
لهشکهری ٹوسمانی دژی روسیا د شهری دا نهکهن,و دشان
دانهزانان دا هاتیه :مهرهما مه ژ پهیوهندیان دگهل روسیا ئهوه
کو بهری جهکی خوه بهدهنه ثهنیا لهشکهری ٹوسمانی دیسان
فی دانهزانی داخواز ژ کوردان کریه کو ٹالیکاریا شهلانیا
نهکهن ,چونکه ٹالیکاریا شهلانان دهرکهتنه ژ شاینی

ل سالا ۱۹۱۵ لهشکهری روسیا ل نهنیا روژناقا باکورا نیرانی توشی هنهك شکهستنان بوو,وهنهك ژ بهرپرسین روسی نهگهرین قی یه کی ژی زقرانده قه بو هاریکاریا عهبدولرزاق و کوردان بو توسمانیان(۱۰۰).

ژ بەر قى يەكى ھنەك بەرپرسىن روسى داخواز دكىر كو عەبىدولرزاق بىدىرخان ژچىەپەرىن شەرى دوپركمەن ،بىدان سەركردىن لەشكرى روسيا جارەكادى ئىدق پروژەكتى گيروكىر .وپىشترە ھىزر بىو وئ چىەندى ھاتىە كىرن كىو جارەكادى عهبدولرزاق بو کوردستانی بهیته رموانهکرن ژ بو چیکرنا پهیومندیان دگهل کوردانژ بهر قی یهکی ژی دممی لهشکهری روسیا بهرب باژارین ثهرزرومی وبهدلیسی ل سالا ۱۹۱۰ هاتین جارهکا دی عهبدولرزاق هاریکاریا کوردان بو لهشکهری روسیا دیارکرن. (۲۰۱)

بزاقا چاندی یا عهبدو لرزاق بهدرخانی:

عهبدولرزاق بهدرخان وهکه سیاسه تقان ورموشنبیره کی کورد، باوه ریه کا موکم هه بوو کو خزمه تکرن وگهشه کرنا بزاقا چاندی ل کوردستانی روله کی هه ری کاریگه ر درزگار کرنا وی دا هه یه.

وی ژبو قی مەرەمی پروژەكتین بەرچـاق ھـەبوون كـو يـین ژ ھەمیان گرنگتر ئەقە بوون:

یـهك: ئاڤاكرنــا كومهلـهيا جيهـانزانى ۱۹۱۳ كــو كومهلهيــهكا چاندا كوردى بوو.

دوو: قەكرنا خوەندىگەھەكا كىوردى ل بىاۋارى خىوى كىو باۋارەكى كوردستانا ئىرانى يە^(١٠٠) سەكويى شكاك وكونسولى روسى ل باۋارى خوى (چارىكوف)ۋبو بەلاقكرنا رەوشنىيريا كىوردى دنىقبەرا كىوردان ئالىكارىيا ھەبىدولرزاق بەدرخانى كريە.)

زیدهباری قی یه کی هنه ک ژیدهر خوهیا دکه نکو عهبدولرزاق به درخانی ل سالا ۱۹۱۲ ل باژاری شورمیی کوقاره ک بناقی کوردستان دهرئیخسته، نهو ژیدهر ههر وهسا دبیژن کو سمکویی شکاک وکونسولی روسی لباژاری خوی ژبو ی مەرەمى ئالیکاری کریـه، ل گـور قـان ژیْـدەران ؛یـی قـ * حوقارئ هەتا سالا ۱۹۱۶ ئ بوو، کو سالا دەسـپیّکرنا شــهری: حیهانی ٹیکی بوو^{(۱۰۱}).

عهبدولرزاق ل دهسپیکا سسالا ۱۹۱۳ ی کومهلهیا جیهانزانی دامهزراندیه (۱۰۰۰) سهروکی وی, عهبدولرزاق بخوه بوو و هاریکاری وی سمکویی شکاك, گهلهك ژ کهسانین کوردین ناقدار گههشتبوونه ریزین قی کومهان, ژ وان: سهید تهما نهری, سهویکی هوزا کزرجیکان و شهکر نافایی گرافی(۱۰۰۰)

هدر ودسا گدادك كدساتی ین سیاسی پشتدقانی و پالپشتیا خود ژ قی كومدان ندشكدرا كربدون ودك: شیخ عبدالسلام بارزانی ,مرتدزا قولی خان و سدرداری ماكویی ,بی گومان پالپشتی و هاریكاریا كدسین ناقهاتی ریكخستنا قی كومدان پتر ب هیز نیخستیوو(۱۰۰۰).

عهبدولرزاق بهدرخانی ب ریکا کونسول روسی ل خوی چیریکوفی داخواز ژ روسیا کر داکو کومهل بپاریزن و ههروهسا داخوازا تیکهلیی دناق بهرا کورد و روسان دا کربوو ودانامهکی دا کو عهبدولرزاقی بو چریکوفی هنارتی دیوژیت : کوردین ل ژیر کارتیکرنا زولم وزورداریا تورك وئیرانیان، مهتا نوکه دهرفهت بز پهیدانه بوویه کو پهیوه ندیی دگه باژیر قانیا ثورویی بکهن، وچونکه تورك وئیرانیان گرنگی ب به لافکرنا زانیینی ل کوردستانی نه دایه ، له ورا سه روبه رئ چاندی ل کوردستانی یی لاوازه (۱۰۰۰).

مەژى گوتنى يە كو چريكوفى داخوازا مەبدولرزاقى ب گرنگى يەكا مەزن بۆ روسيا بلفند كربوو، وخوميا كر كو پيشنيار مەبدولرزاقى يا كو ب ئاليكاريا روسيا مفايەك مەزن بۆ كوردان ھەيە (۱۰۰۰)

هدر ژ بو قی یه کی عه بدولرزان داخوازیه کا فدرمی ژ کونسول روسی کر بو کو زانایی روسی (شوربیللی) بشیننه کوردستانی ژبو بجم نانینا قان مهرمان: دانینا ئه لفویی یه کاردی لدویف پیتین روسی, نقیسینا فهرمه نگه کا کوردی روسی روه رگه راندنا به رهه مین نقیسه رین روسی بو زمانی کوردی (دان)

ل فیری خوهها دبیت کوپروگرامی کومهلا جیهانزانی نه بتنی چاندی بوو،بهلکو عهبدولرزاقی دفیا برییا فی کومهای پهیوهندیی دنیشههرا کورد و روسان دا پهیدا بکهت،ل دور پەيــدكرنا ئــەلغويئىكا كــوردى ل دويـــڠ تىپــيْن روســى عەبدولرزاقى دوو مەرم ھەبوون :

يهك: زماني عهرهبي هنهك دهنگين كورد دهرنائيخنيت .

دوو: نقیسین ب تیپین روسی دی هاریکاریا خورتین کـوردان کهت کو فیری زمانی روسی بین^{۱۱۱۱)}

کومهلا جیهانزانی پروگرامهکی بهرچاقه مهبوو, و خالین قی پروگرامی ثهقه بوون: قهکرنا فیرگههین گشتی و بینن چاندنی ل کوردستانی ,دامهزراندنا چاپخانهکی ژ بو چاپکرنا روژنامه و کوقاران و ههروهسا شاندن خورتین کوردان بو روسیا ب مهرهما خوهندنی . سمکویی شکاك ب کاری وهرگرتنا زهکاتی ژ بو ثالیکاریا کومهای هاته دهست نیشانکرن (۱٬۱۰۰)

کارئ چاندی یی دووی یی عهبدوره زاق به درخانی وه ك ماتیه گوتن قه كرن خوه ندنگه هه كا كوردی ل باژاری خوی بوو، كو ثه قاره بخوه ,خاله ك ژ خالین پروگرامی كومه لا جیها نزانی بوو, ثه قادنگه هه ل ۲۳ چریا پیشین یا سالا ۱۹۱۳ ب ثاهه نگه كا مه زن شه هاته شه كرن , وگه له ك ژ كسایه تین هی را و ناشدارین كورد دنا قشی ناهه نگی دا ئاماده بوون وگه له ك پیش ژی ل شی ناهه نگی هاتنه خوه ندن را وان پهی شاری دو لرزاق ویا عهبدولرزاق ویا

سمکویی شکاك عهبدوره زاق به درخانی د پهیهٔ خوه دا داخوازیا هاریکاریی ژبو بجه ثبنانا پیدفین قوتابخانی کر ر وسمکویی شکاك د پهیهٔ خوه دا پهسهن و سوپاسیا قهیسهری روسی کر ژبه ر ثالیکاریا وی بو ثافاکرنا خوهندنگههی (۲۰۱۳).

دمی خوهندنگده هاتیه شهکرن (۲۹)خوهنده شان هاتنه وهرگرتن,زماتی خوهندنی کوردی بوو و ب نهلغوبی یهکا تایسهت دهات نشسین کو ژبو شی قوتابخانی هاتبو دانان,میماکی شی نهلغوبیی روسی بدور,بابهتین پروگراسی خوهندنی ,دیروك ,جوگرافی وماتماتیك و زمان و نهده بی روسی بوون, شی خوهندنگه هی جهین کاری دارتراشین وئاسنگهری ودرینگه هی ههرون کو ل قان جهان خوهنده قان فیری کارین دهستی دبوون ،ههروه ها خهسته خانه ك ژی ل شی خوهندگه هی همهرور و نیرسه کا روسی کو زمانی کوردی باش دزانی سهریه رشتها شی خهسته خانه کوردی باش دزانی

پشتی پروژئ فی خوهندنگه هی ب سهرکه تی, کونسولی روسی ل باژارئ خوی داخواز ژ دهستهه لادارین روسی کر داکو هنه ک خوهندهنگه هین دن ل ده فهرین کوردیین دن بیشه دامهزراندن ر دیسان کونسولی نافهاتی داخواز کسر کسو

پهیمانگهههکا ماموستایان ل یهریقانی بهینه دا کو خورتین کوردان مفا ژئ وهرگرن^{۱۱۰}۰.

بیّ گومان سەركەفتنا كاریّ چاندی ییّ عەبىدولرزاق بو جهيّ نەرازيبوونا دەستهەلاداريّن ئوسماني و ئيراني و ژ بـهر ڤيٰ يهکيٰ ههر دوو دهولهتا ب پيخهمهتي کيم کرنا باندورا ڤيٰ خوهندنگهها کوردی دنافا کوردان دا بینگافین مهزن هافیتن. دەولەتا ئوسمانى يارين مەزن ژ بو ئاڤاكرنا خوەندنگەھين ئوسمانی ل دەۋەرين سەر سنورى تەرخان كىرن,ھەر وەسا ژ کریارین دن بین وان بهلافکرنا پروپاگندهکا مهزن بو کو ولو دیاردکر کو ٹاڈ کاری عابدولرزاق وسمکوی کارہکے ب دری ئوليٰ ئيسلاميٰ په، ئهو دخوازن کو ئوليٰ کريستاني دناڤ کوردان دا بەلاۋېكەن,ئوسمانيان ئەۋ كارە ب رېكا ھنەك كەسانين ئايينى ئەنجام دان . و روژنامەيين دەولەتا ئوسمانى ئەۋ كارى عەبدولرزاقى يى چاندى ب رەنگەكى بەروقاژى ل قەلەم دان وخوهیا کر کو عهبدولرزاق ژ ثولی نسلامی دهرکهتیه (۱۱۱۰).

جهنی کوتنی یه کو هنده ک دوله تین شورویی ثالیکاریا ثوسمانیان کر کو دژی کارین عهبدولرزاقی یین چاندی راوستین مینا ثمانیا و بهلجیکا ,کونسولی شمانی ل موسلی پالپشتیا وان خوهندنگههین کوردی کرن شهوین کو ئوسمانیان ل ددقه رین کوردی دامه زراندین ، دیسان کونسلی ناقبری سه ردانا ددقه رین کوردی کر ، ودگه ل مامی عه بدولرزاق به درخانی (حسین که نعان باشایی) به حسی شاندنا خوتین کوردان به ثه لمانیا کر ، وخوه یا کر کو بی پاره ثه قورته دی شین خوه ندنا خوه ل ثه لمانیا تمام که ن . دیسان کونسلی ناقبری دیار کر کو پشتی کونسلی یا شه لمانی یا ل وانی دهیته ، دی خوه ندنکهه ك ژی ل ددقه را ناقبری هیاته قه کرن ، و په لجیکا ژی ژ شالی خوه شه شاندین ته بشیری هنارتنه ددقه ری دا کو هه مبه ری کومه له و خوه ندگه ها کوردی (یین عه بدولرزاقی دامه زراندی) را و هستن (۱۱۷).

ل داویی وهسا خوهیا بو کو کاریّن دهولهتا توسمانی ژ بو تاڤاکرنا خوندنگهها ل دهڤەریّن کوردی ســهرنهکهڤت.دیــسان تهلانیا ژی تو هاریکاری پیشکیشی توسمانیان نه کرن^(۱۱۸).

دوبهرهگی دنیشهرا عهبدولرزاق بهدرخانی و سمکویی شکاك و دهسپنکرنا شهری جیهانیی نیکی بوونه نهگهرین بداوی هاتنا کاری کومهلا جیهانزانی و خوهندنگهها کوردی ل باژاری خوی , دو بهرگییا دنیشهرا وان دا ل سهر پارین کومکری بین کومهای بوون، عهبدولرزاق دشیا ثه شهاره بهیشه تهرخان کرن بو دامهزراندنا هیزهکا لهشکری یا کوردی وشه ش

هیزه سهرهه ندانه کی بدژی نوسمانیان راگه هینیت, به ان سمکوی شکاك دژی قی هزری راوه ستیا وخوه ست کو نه قیاره بهینه تهرخان کرن بو ناقاکرنا خویندنگه هان ل ده قه رین کوردی, مهبدولرزان وه ک سهروکی کومه ای پاری کومکری تهرخان کر بو دامه زراندنا هیزه کا له شکری کوردی ل ولایه تا نهرزه روم و وانی روب فی چهندی نه قد دوبه ره کیه بو ماوه کی کورت دنیشه را مهبدولرزاق به درخان و سمکویی شکاك دا قه کیشا. پشتره کومه لا جیهانزانی وقوتا بخانا کوردی ل باژاری خوی هاتیه راوه ساندن (۱۳۰۰)

عهبدولرزاق بهدرخان ل دهسپنکا شهرئ جیهانی نیکی بهرب روسی چوورب مهرها رازیکرنا پهرپرسین کو ثالیکاریا پروژهکتی وی یئ سیاسی بکهن، عهبدورهزاق ل بوتروسپورگی روژ ههلاتناسی مار و شوربیللی گهنگهشهکرن سهبارهت پیشفهبرنا پهیوهندی و تیکهلین کورد و روسی نهخاسهه تیکهلین چاندی کرن, ههر وهسا گهنگهشه ل سهر ناقاکرنا پهیمانگهههکا کوردی ل بوترسبورکی کرن".

جهایلی وهها سهبارهت چوونا عهبدولرزاق به ن سانپوترسبورگی خوهیا دکه: ((چوینیا عهبدولرزاق بهدرخانی بو سانبوترسبورگی ب پروگراما مهزن شه دهاته گریدان وی دخوهست پرسین گران: نازادیا کوردستانی و پیشخستنا چاندا گهای کسوردرا ل پایتهختا روسیایی دهینه سهر بنگهها پراکتیك ل سهر پرسا نازادکرنا کوردستانی ههر وهك خوهیا بووی کارمهندین پایتهختی روسیایی سوزین مهزن نهدانه دهستی عهبدورهزاق ای د مهیدانا رموشهنبیریی دار ب پشته شانیا دوست و ناسین خوه یین که ش ل به تروسبورگی عهبدورهزاق کاریبوو بگههیژه هنه ك نهنجامان .))(۱۳۰۰)

پشتی ب داوی هاتنا کومهلا جیهانزانی وخوهندنگهها کوردی ل باژارئ خوی،بزاقا چاندی یا عهبدولرزاقی بداوی نههات، ل ۲۰ شواتا سالا ۱۹۱۵ دوو پنشنیار ژ روسان را بلندکرن کو ب زمانی روسی بوون،وتند ثالیکاریا روسان ژ بو پنشخستنا زمان وئهده بی کوردان خوهست بو. وئه قهردوو پنشنیاره عهبدولرزاقی ل تهبلیسی نقیسی بوون،و عهبدولرزاقی ل سالا ۱۹۱۳ ژی ثه قر پنشنیاره بو روسیا بلند کریوون،پنشنیار ئه بوون:

یهك: شهكرنا بهشا زمانی كوردی ل سانپهتربوگی،ودانانا شانفوییهكا كوردی ب پیتین روسی،و مهبدولرزاقی خومیا كر کو ٹەۋ يەکە دى ئاليكاريا خوەندكارى كورد كەت كـو فيـّرى زمانى روسى بېيت.

دوو: روسیا زانایی خوه (ثوربیللی) بشیننه کوردستانی ژبو دانینا گرامهرا زمانی کوردی, ونثیسینا فهرههنگهکا کوردی — روسی ,ووهرگهراندنا بهرههمین نثیسهرین روسی بو زمانی کوردی(۲۳۱).

ل داویی ههژی یه بیّژین کو عهدولرزاق بهدرخانی مینا
سیاستثانیّن دن ییّن کورد ب ههثرا خهباتا چاندی وسیاسی
کریه، بی گومان مهرهما وی یاسهره کی ژ خهباتا چاندی
چیکرنا هشیاریا نهتهوه یی دنیقه را کوردان دا بوو،ههرچهنده
ژبی کومه له یا جیهانزانی یی کورت بوو، به ای روای خوه ژبو
به لا فکرنا زانینی وروشنبیریی دبنشه را کوردان دا گیرایه.

دەقنىن ھەردوو پیشنیاریین عەبدولرزاق بەدرخانی پیشکیکشی دەولەتا

روسي كرين (Celîlé:Du destnivîsén Ebdurrezaq)

۱ - پیشنیارا ثهبدور دزاق بهگ یا ل سهر ههوجهدیتنا بنگهدانینت بهشی زمانی کوردی ل پهترسپورگی

۲۰ شواتی

1910

ژ بهر قی کو زمانی کوردی ل سهر بنگهها نقیسه را ب ههرفین نهره بی نکاره ب باشی دیبار به ،کومه لا جیهاندانی بریار گرتیه ،ژ بؤنا قی نارمانجی ههرفین روسی بکار بینه .ژ من ره پنکهاتیه کو ته قی ناکنده میك ن .یوو ،مار ل سهر قی بابه تی باخش دبستانین کو وی ل کوردستانا نیزاقی شه بن ودبستانا کو ل خوبی هاتیه فه کرن ، ده رسین زمانی کوردی وی ل سهر قی شه نه باید شهرتین کوردا ژبؤ خوهندنی بشینه روسیایی .

مخابن کو نه ل نهروپایی نه ژی ل روسایی ب تایبهتی گوه نادن سهر زمان و لیتهراتورا کوردی، د یونفهرسیتهیا قهیسهریی یا سان پهتروسبورکی دا کافیدار هموو زمانان ههنه خین ژ زمانی کوردی.ب راستی پرسا کوردان ب بگرانیا خوه یا قی گاقی دبه پرسا ههره بهرچاق و ل شهروپا روژناف ژ بو هینبونا زمانی کوردی ئیدی دهست ب جفاندنا ماتیریالیانا کریه.

داخسوازا کسوردین خوه نسده وار نسه وه د مهسدانا زانینا کوردستانی دیروك وی زمان لیته راتورا کوردی ده رولا روسیا به یا سه ره که نه گهره که ،قهت نه بونا وی کو کورد ب هه ژمارا مه زن ل روسیایی دژین و دلی کوردا به ره به ره ل سه روسان دکه له گافا کافیدرا کوردی ل یونفه رسیته یا قمیسه ریی یا سان په تروسبورکی بنگ ه یگره ناف و ده نگی وی ل کوردستانی به لا به و وی دخوازا کوردان ، ژبو کو ب چاندا روسی قه بینگریدانی وی زید ب هه زا به .

ژ شالیی دن شه فه سدا کافیدارا کوردا وی ژ ووزاره تا کاروبارین دورقا را ژی هه به ، چنکی هنه کونسلخانی د ناقا کوردان دا به لا یکه و وی داین – ستاندنا وانا ته شی ژیانشانی جی هیسا یکه.

ئەبدورەزاق

۷-پیشنیارا شهبدورهزاق بهگ یا ل سهر ههوجهدیتنا هوونا ثوربینلی ژبؤ کورنستانی

ئی.ٹا .ٹوربیلی ہے کو ل یونقەرسىتەپا قەيسەرىي يا سان يەتروسبوركى هشتنە(بۇنا كار)دەما ھاتە توركيا ئاسيا ل هەرپما موكسيّ، د ناڤبەرا كاتەكى كن دا زاراڤيّ جى ب باشى هین بوو،ماتیریال ژبو گرامهرا کوردی و هن گوتن ژبو فهرههنگی کوم کرن.نهو پهکی زیرهکه و ننتیرهسا وی ل سهر زماني کوردې پر مەزنە.د قى دەمى دە بەرېز ئورېپلى ئەلىقبا كوردى سەر ئەلىفبا روسى بونا بكارئانىنا ياركتىك يۆك ئانيە. ههگهر دناف هافینا تی دا بهریز نوربیلی ب قایلیا يونيڤهرسيتي و ب ئاليكاريا وهزارهتا كاروبارين دهرڤه مادي ب شاندن ئيراني بالا من،ئهميّ كاربن ب دهستيّ زانايين كورد گرامهرا کوردی و فهرههنگی ب سهرهه فرایینن، شیوراندنین لیته را تورا روسی بین بالکیش ژی زمانی روسی وه رگه رینن سهر زمانی کوردی ودیوانین شائیرین (شاعر)کوردا بین ب ناق ودونگ کو هامتا فنگال ساور تو زمانی شورویی نه ماتنه وەرگەراندنە، ئەمى ژ زمانى كوردى وەرگەرىنىن.كارى بەرىز ئورېيلې د څې مهيداني ده ژ يو نيزيکرنا ههر دو گهلان وي بېه خزمهتا مهزن. ئەبدور ەزاق

پەر اويز:

(۱) نجیب باشا یان محمد نجیب باشا، د ماوی چوار سالان دا ل چفاتا دیوانیا ژوئویاری یا توسمانی (مجلس دیوان انجاسیة العثمانی) کارکریه، پشتی مرنیا بیابی وی میر به درخانی ناسنافی یاشا ژ ثبانی سولتان (هبد الحمید)ی پینهخشی، ل سهردسی ژبانا خوه بویه سهروکی قان همریمان ((آیدن، ایچن)و(همس)، ل سالا ۱۹۰۰ ل باژاری (طرابلس) رؤژ ناقا چویه بهردلوقانیا خودی بؤ پتر بنتره: ، بایا مردوخ روحانی (شیوا): تاریخ مشاهیر کرد، بخشن دوم (جلد سوم)، امراوخاندانها ، بککوشست ماجسد مسردوخ روحاسانی، (تهسران، ۱۳۷۱ش)، س ، بککوشت شی ماجسد مسردوخ روحاسانی، (تهسران، ۱۳۷۱ش)، س ، مراجعة وتقدیم نذیر جزمانی، ترجمه دلاور الزنکسی و کولههار بسدوخان ، مراجعة وتقدیم نذیر جزمانی، ترجمه دلاور الزنکسی و کولههار بسدوخان (بیروت، ۱۹۹۸م)، می ص ۲۵۲–۱۵۲۴).

(2)جليلي جليل:نحضة الاكواد الثقافية و القومية في نحاية القرن التاسع عــــشر وبداية القرن العشرين،ترجمة بافى نازى ،دزولاتو و كدر(بيووت،١٩٨٦). ص ص ١٤٣/ -١٤٤

Rohat Alakom : Eski Istanbul kûrtleri(1453-1925),Istanbul,1998, s 50;

عبد الفتاح على يجي: عبدالرزاق بدرخان البوتاني:عبدالرزاق بدرخان البوتاني نشاطه النقافي والسياسي،مجلة كاروان،ع(٦٥٥)،اربيل،١٩٨٨،ص ١٩٧٠.

(3) جليل: غضة الأكراد...،ص ص ١٤٣ - ١٤٤.

⁽⁴⁾جلیلی جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق بدرخان،ترجمهٔ دیار دوسکی، ح (۲)،مجلهٔ مه تین، ع(۱۰)،(دهوك،۱۹۹۹)،ص ۸۸.

(5) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...،... و (٢)، ، ع(٩٠)، ص

⁽⁶⁾جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...،... و (۲)، ، ع(۹۰)،ص

. 44

(8) وبیتژن کو بهری قی ومطنی همقیمندی دناقیمرا عمیدولرزاق ورضوان پاشای دنه خوش بوون چونکه رضوان پاشای پروژهای پ<u>نشکیشی سولتانی کربوو</u> دا کو باج بهیته زنده کرن بهلی عبدالرزاق دژی قی چهندی راوستها بوو وسولتان رازی کربوو کو باج نمهیته زندهکرن مالیسانژ:البدرخانیون ...، ص ۹۹

O. Hesen : Ji devé kalekî 95 salî malbata Bedirxaniyan. Rojinama Azadîya Welat.h 7 ..27Tîrmeh 1996.

⁽⁹⁾ Alakom: A.G.E.s 51 ;

جلیل:صفحات من نصال عبدالرزاق .... ح (۱۰)، ، ع (۱۹۰)، ص ۸۹. ⁽¹⁰⁾جلیل:صفحات من نصال عبدالرزاق ...ج(٤) ،ع(۹۲)، ص ص۱۰۳-۱۱۲۶ ج (۵)، ،(۹۳) ص ص ۱۰۳-۱۹،

(11) پو پتر ل سەر قى بايەتى بنندرە د.صلاح محمد مسليم هسرورى:الاسسرة البيرخانيسة نسشناطها السسياسى والنقساق خسلال المسدة ١٩٠٠ - ١٩٠٠ لله ١٩٥٠،(دهوك، ٢٠٠٤)،ص ص٦٦-٧١ ، سمكوبى شكاك وكونسوان روسى له باژارئ خوى (چارىكوف)ژبو بهلاقكرنا رموشنييريا كوردى دتيقيهرا كوردان ئاليكاريا عهدولرزان بهدرخانى كريه.

(12) زنارسلوپي: في سسسبيل کردسستان (مسسل کرات) ، ترجسسة در علي ، (پيروت ، ۱۹۸۷) . ، ص ۲۰۱۶

Alakom: A.G.E, s 50.

(13)لازاريف: المصدر السابق، ص ٣٤١.

(14) همبدولرزاق بهدرخان سهباره چوونا خوه بؤ روسیا دیار دکه : کو ژبهر سهرده یا توسطنی بجم هیلا. سهرده یا توسطنی بجم هیلا. جلیل:صفحات من نصال عبدالرزاق ....ح (۲)،،، ع (۹۰)، هی ۸۸. (15)جلیل:صفحات من نصال عبدالرزاق ....ح (۳)،، ع (۹۱)، هی ص

(10) جلیل: صفحات من نشال عبدالرزاق .... ح (۱۳)، ، ع ((۹۱)، ص ۱۰۳. (۲۰) جلیل: صفحات من نشال عبدالرزاق .... ح (۱۳)، ، ع ((۹۱)، ص ۱۰۳. (۱۳) جلیل: صفحات من نشال عبدالرزاق .... ح (۱۳)، ، ع ((۹۱)، ص ۱۰۳. (۱۳) جلیل: صفحات من نشال عبدالرزاق .... ح (۱۳)، ، ع (۱۹۱۰ - ۱۸۷۰ ژو دمیرصا بوویه ، کهسایته که کورد ا بناؤ ودمنگه، دنیقهرا سالان ۱۹۱۹ - ۱۹۳۰، ژو ممرصا بهیداکرتا دهاد وکار تیکرتی یا کورد ک کورد سانا نبوانی چهندین برزاق دژی دمستهداد ایا نیرانی نهنجام دان ال سالا ۱۹۳۰ وب بویسه کا له شکری ثیرانی هاته شههیدکرن دسهبارهت روان سمکویی شکاك د برزاق نمتومیی یا کوردی دا بنوره مارت شان برونسن: ثورة سمکو و دور الهشائر الکوردیذ الابرانیة، ترجیه بینیه علیه که که داروان ،العدد، ۲۵ باریل، ۱۹۸۸،۱۶۴ – ۱۹۸۸،۱۶۳ .

(19) عبد السلام كورئ شيخ محهدى ل سالا ۱۹۰۳ بوويه سه كيشش مالباتنا بهارزانى ، طودان پروگرامه كي سياسى وجشاكى بوو، دنافيه را سالين ۱۹۰۹–
۱۹۰۹معمه در روسمانهان راوستيايه ، وسه ركه نين مه زن ل له شكرى توسمانهان توسانهان توسانهان توسانهان في اخر كسة الكوردي دا ينهزه: د. عثمان على : دراسات في اخر كسة الكورديسة الماصرة ۱۹۳۳ بنيره: د. عثمان على : دراسات في اخر كسة الكورديسة الماصرة ۱۹۳۳ بينهره: د. عمد هماونسدى ، (اربيسل، ۲۰۳۳)، ص عدد على : كردستان في عهد الدولسة العثمانيسة مسن منتصف القرن التاسع عشر الى بدء الحرب العالمية الأولى (دراسة في النساريخ الساسي) رسالة دكتوراه غير منشورة قدمت الى مجلس كلية الآداب ، جامعسة الميين ، ۱۹۹۹ ، ص ص ۲۱۰ – ۲۱۲.

(20) فدریف پاشا کوری سمعید پاشایی طمندانه ، و مالیانه کا کوردی یا ب ناقی و دمای دردی یا ب ناقی و دمای در اسالان ۱۹۰۸ بالیوزی دموله تا توسمانی ل سمهیدی بوو، روله کی به رجافی ددامه زراندنا کومه لا تصاون و ترقی کوردی به ۱۹۰۸ دا همهوو، نوینه ری کوردان بوو دکونگری تاشقی ل باریس ۱۹۱۹ بوو، سهباره ت شمریف باشایی د بزاقا وی یا سهاسی بنفره: صالح محمد حسن بادی: شریف پاشا ، عراته و دوره السیاسی ۱۹۵۹ – ۱۹۵۱، رسالة ماجستیر غیر منشورة، قدمت الی بخیر کیفة الاداب، جامعة دهوك، ۲۰۰۶،

(21) پەيوەندىكىن خىزانى دگەل مالبات سكىوبى شىكاك ھەيوون،بۇ يىتر يىنىرە،ھەلى تەتەر:بزاقا سياسى ل كوردستانى ۱۹۷۸–۱۹۲۷، (دھوك،۲۰۰۲)،بىپ ۱۰۳.

(⁽²²⁾جلیل:صفحات من نسطال عبسدالرزاق ...، ح (۳)، ، ع(۹۱)، ص ص ۱۹۰۱ کممال علی : کورتمیك له خمیاتی عمیدول رمزاق بمعرخان،گوڤاری چوار. چرا،ژ(۲)،سال(۱)، (سوید ،۱۹۸۲) بیچ ۹۹.

(⁽²³⁾لازاريف: المصدر السابق، ص ۲۶۱. هروری:الصدر السابق، ص ۳۱۰. ۷۱.

(24) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ح(٤)،ع(٩٣)،ص ١٠٦.

(25) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ح(٤)، ع(٩٢)،ص ١٠٩ (٩٤). (26) David McDowall: Amodern History of the

Kurds (London,2000) p99.

(27)د.عثمان على :المصدر السابق،ص ٢٤١.

(28) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ح(٣)،ع(٩١)،ص ١٠٤.

(29) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق... ح(٣)، ع(٩١)، ص ١٠٦

(30)د.عثمان على:المصدر السابق ،ص ٢٥٤.

(31) جليل: قضة الاكراد الثقافية ...ص ص ١٥٨ - ١٥٩.

(32)د.عثمان على:المصدر السابق ،ص ٢٥٤.

(33)لازاريف: المصدر السابق، ص ٢٤١.

(³⁴⁾لازاریف: المصدر السابق، ص۳۳۳؛ ،ینیزه ، جلیل:صفحات من نصال عبدالرزاق... ح(٤)، ع(۹۲)،ص ۱۰۷،الازاریف : المصدر السابق، ص81، ⁽³⁵⁾لازاریف : المصدر السابق، ص81،

(36)لازاريف: المصدر السابق، ص ص ٢٣٦-٢٣٧.

(473) كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات الحرب العالمة الأولى، ترجمة عمد الملا عبد الكريم (بغداد، ١٩٨٤) هـ ٣ ه أبدئ د. عثمان علسي هندك تدگفرين دى ديار دكه سمبارهت سورتهكمتنا پروژبكتي همبدولرزاق به درخاني ژ وانا: ۱ - نه نيك نمگورين دى ديار دكه سمبارهت سورتهكمتنا پروژبكتي همبدولرزاق بدولهتا ثيراني يا لمشكرى كو همبدولرزاق هـ زر دكر هززمك الاوازه وشعة يهكه دئ هاريكارها وى كنت ، بهلكو همبهرى في هـ هـزرد ذكر النوراني الوسانيان درى يورژبكتي همبدولرزاقي هـ بي سياسي، ٣ صعبدولرزاقي هـزر دكر كو كوردين ثيراني ژي دگمال وينه ، بهان ژيهر كو دهوله تا توسماني دهوله كا سوني به ويروياگنده كومكارا شدادي (الجامعه الاسلامیه) ، بههرا پترها كوردان دگمال وي بورن، ١٤ صعبدولرزاقي دشيا پارين كرمان و سمكوري شكاك نه نيك هزر بوون ، چـونكه عبدولرزاقي دقيا پارين كرمان و معهدارزاقي دقيا پارين كرمان و معهدارزاقي دقيا پارين

(³⁸⁾ سهارمت في چهندئ بنيّره ،هرورى: المدر السابق، ص ص ٦٣-٦٣. (³⁹⁾لازاريف,المدر السابق، ص ٣٣٩.

⁽⁴⁰⁾إسماعيل حقي شاوعيس: پياوه مەزئەكانى گەل كورد مير عەبئولرزاق بنرخان،گوقارى روژى ئوى،م(۷)، سال (۱۱)تشرينى يەكەم، ۱۹۹۰,بىپ ۵۱ يۇچى ،المصدر السابق،ص ۱۳۹.

(41) جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤)،(٥)، ع(٢٢)،(٩٣) ص ص ۱۱۳–۱۱، ۱۰۳)

(42) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤)،(٥)، عِ(٩٧)،(٩٧) ص ص ١١٣-٣-١١، ١٠٤، ١٠٩- ١١.

(43) جليل: صفحات من نضال عبدلرزاق...، ،ج(٦)، ع(٩٤)، ص ص ١١٠-

.111

(44) لازاريف: المصدر السابق، ص ص ٤٦٤-٤٦٦.

(45)لازاريف:المصدر السابق،ص ص ٤٦٤-٤٦٦.

(46) Research Department,Foreign Office,(The Kurdish proplem) FO 371/40219,PERSIA, 1944. أمورنن قان سياستثنانين كورد يين پهيومندي دگال روسيا پهيداكرين ، نيزبين

شيّر ، هويەيدلا ئەھرى، وشيّخ عەبدولسەلام يارزانِي يوون

(48) سمبارهت پهیوهندینن روسها دگه ل کوردان بنیزه کمال مظهر آهمد کردستان فی سنوات الحرب ص ۲۵-۲۷.

(⁴⁴⁾کمال مظهر أحمد: کردستان في سنوات...،ص ص ۲۵،۵۷ –۲۷کمال عهل:ژيدوري پهري،بيه.ه.

(50) ادوارد ولهم چارلز نوثيل: يادداشتهكاني مهيجهر نوثيل له كوردستان

، ومرگزرانی حسین تعمد جاف و عثمان نیزگسهجاری، (بعقدا، ۱۹۸۱)، یپ

.148

(51) جليل: فحضة الاكراد ...ص ص١٣٧-١٣٨.

(52)كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات...،ص ٩٤

(⁽⁵³⁾ کهمال صلی: ژیدوری بهری، به ۱۵۰ عبد الفتاح علی یحسی:عبسدالرزاق بدرخان البوتان ...،ص ۱۳۰

(54) جليل: قضة الأكراد...،ص ص ١٤٢-١٤٤

(55) جليل:نضال عبدالرزاق ...،ح (٢)،ص ٨٨

(56) جليل:نضال عبدالرزاق ...،ح (٢)،ص ٨٩

```
(57) جليل: قضة الأكراد...،ص ١٥٤
```

(59)لازاریف: ژیدمری بهری،یپ ۱۱۸

(60) جليل: تحضة الأكراد...،ص ١٤٦

(61) کرد تعاون وترقی غزته سی،ع (۱۲)،۱۲ کانون الاول ۱۹۰۸،ص ۱۹ ،

Nazmi Sevgen: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk beylikleri Osmanlı belgeleri ile kürt Türkleri tarihi, (Ankeara, 1982), s 130

(63)جليل: قفضة الأكراد...،ص 189

(64) جليل: نحضة الأكراد...، ص ١٥٠

(65)لازاريف: ژيدهرئ يهرئ،يپ و٢٣٠ جليل: فضة الأكراد...،ص ص • ١٥-

101

(66) جليل:نضال عبدالوزاق...،ح (٣)،ص١٠١.

(67) جليل: نضال عبدالرزاق ...، ح (٣)، ص ص ١٠١ - ١٠٢

(68) جليل: قنضة الأكراد...،ص ١٥١

(⁶⁹⁾جلیل:نضال عبدالرزاق ...، ح (۳)،ص ص ۱۰۱-۲-۱،) لازاریف:ژندوری پهرئ،یپ ۲۳۲، جلیل: فحقة الأکراد...،ص. ص. ۱۰۲-

107

(70) جليا إنضال عبدالرزاق ...، ح (٣)، ص ص ١٠١

(71) جليل:نضال عبدالرزاق ...، ح (٣)، ص ص ٢ • ١ • ٣-٣ ؛

لازاريف:ويدمرئ بەرئ،بب ۲۳۸

(72)لازىف: ئىدمرئ بەرئ،بپ

(73) بعليار: قلصة الأكراد...،ص ص ١٥٣-١٥٣

```
(<sup>74)</sup>جليل:نطال عبسدالرزاق ...، ح (۳)،ص ص ۱۹۰۶ لازاريسف:<u>ژن</u>دمرئ
يەرئ، يە ۲۳۹ بجليل: قطة الأكراد...،ص ص ۱۵۵
```

(75) لازاريف: ژيندهرئ بهرئ ،بيّ ۲٤١ (76) جليل قضة الاكراد ,ص٦٥٠

(77) . بو بتر ل سمر في بايمتي بنزره جليل فحضة الأكراد ، • • ص١٥٧ - ١٥٩

⁽⁷⁸⁾جليل: فحضة الاكراد...،ص 130

⁽⁷⁹⁾جلیل:نضال عبدالرزاق ...،ح (۳)،ص ۹۰۹

(88) سەيارە تقى يايەتى بنزرە يزاقا چاندى

(81)سەبارە ھەقپەرى ىنىقبەرا ھورەشا شقغ موبىدلايى ويرروژەكتى ھەبدەلرزاق

بەدرخانى كو ھەردوويا كوردستانا ئيرانى كرپوو ينگەھى ھورەشى ينيرە

، جليل: فحضة الاكراد...،ص ص ١٦٤ – ١٦٥

(82)لازاريف: المصلر السابق، ص ٢٤١

(83) لازاريف: المصدر السابق، ص٢٣٦

(84) بنهره ، جليل:صفحات من نسطال عبدالرزاق ... ح(٤)،ع(٩٢)،ص

٧ • ١ ؛ لازاريف : المصدر السابق، ص ٢ ٤ ١

(85)لازاريف: المدر السابق، ص٢٣٦

(86) لازاريف: المصدر السابق، ص ص ٢٣٦-٢٣٧

(87) كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات ...، ص ٦ ٥.

(88) نيره، لازاريف:ژيدهري بدري، پ ٧٣٧-٧٣٧، عثمان علي : دراسات في

الحركة الكوردية...،ص ص ٢٥٥-٧٥٢؛ كعمال عهلى: تقدموي بهري، به ١٧-

1.4

(89)لازاريف: ژينمري بەرى،ىپ ۳۲۷.

(90) لازاريف: تلدمرئ يمرئ، يب ٣٣٧، جليل: غضة الاكراد: ص١٨٣ -

1 . 4-146

(91) لازاريف: ژيدهري بهري، به ، ٣٣٧ وجليل: غصة الاكراد: ص١٨٣- ١

(92) جليل صفحات....ح(٤)،ص ١٠٨

(93)لازاريف:ژيدورئ بهرئ،بپ ۱۸۴،جليل: لهضة الأكراد,ص١٨٤

(94) جليل,صفحات...ع(٤) ص١١٣

(95) لازاريف: ژيدموئ يەرئ، يې ۴۲۷ جليل: قضة الاكراد, ص١٨٦ - ١٨٨

(96) مهارهت سهرهلدانا بهدليسيّ بنيزه ، جليلي جليل: انتفاضة الكورد في

بدليس،ترجمة عبد الرحيم عبد الكريم،مجلة مه تين

عدد(۵۲)(۵٤)(دهوك،۱۹۹٦

(97)لازاریف: ژیدهری بهری، بب ۳۱۰

(98) جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(۱)،(۵)، ع(۹۲)،(۹۳) ص ص ۱۱۳ - ۱۱۶،۱۰۳ - ۱۱

س (۹۳)،(۹۲)،(۹۲)،(۱۹۳) ص نظال عبدالرزاق ...ج(۱۶)،(۱۹۲)،(۹۲) ص

ص ۱۱۳-۳-۱۱۶،۱۰۳-۱۱. ص ۱۱۳-۳-۱۱۶،۱۰۳-۱۱.

(100) جليل: صفحات من نضال عبدالرزاق ...، ج(٦)، ع(٩٤)، ص ص

(101) الأوريف: المصدر السابق، ص ع ٦٤ - ٢٦ ع

(102) Research Department, Foreign Office, (The Kurdish proplem) FO 371/40219, PERSIA 1944.

؛ لازاريف: المصدر السابق: ص ص ٤٦٤-٤٦٦

(103) . بو يتر لا سمر في بايمتي بنيره هروري:الاسرة البدرخانية تشاطها

السياسي ...،ص ص٦٦-٧١

```
(104)
1949 ارول علي عمر:الصحافة الكردية في العراق البدايات ١٩٩٤-
١٩٣٩ رسالة ماجستير غير منشورة ،كلية الآداب،جامعة بغداد،١٩٩٩م.ص
```

4.

(105)جليل: تمضة الأكراد...، ص ١٧٧؛ كمال مظهر أحمد: كردستان في

سنوات...،ص۲۰۲

۱۱۹۳۷، (دهوك، ۲۰۰۲)، يپ ۱۱۱–۱۱۹

(197) جليل:نضال عبدالرزاق ...،ح (٤)،ص ١٠٦

(108) جليل: فضة الأكراد...،ص ١٧٢

(109) جليل: قطة الأكراد...، ص ١٧٣

متين، ع(٤٩)شباط،١٩٩٦،ص ١٠٤

(111) جليل: فضة الأكراد...،ص ١٧٣

(112) celîl ,Celîlé: 13rûpeén balkésh ji dîroka gelé kurd ,(vien,2002);

كونى رەش: عبدالرزاق بدرخان ٥٠٠٠٠س ١٠٤.

(113) جليل: قمضة الأكراد...، ص ص ص ١٧٧-١٧٩؛ كمال مظهر أحمد:

كردستان في سنوات...،ص١٠٢

(114) جليل: غضة الأكراد...، ص ١٧٧-١٧٩؛ كمال مظهر أحمد:

کردستان فی سنوات...،ص۲۰۲

(115) جليل: نحضة الأكراد...، ص١٨٠

(116) ارشيف الباب العالى-نظارة الداخلية،-2 DH.KMS.

.Ca.1332.29،1/36 و ماليهرا :

www.alayislam/archives.dir/kurds-in-ottomandocument

؛ جليل: غضة الأكراد...، ص ١٨٠

(117)لازاريف : ژيدهرئ يەرئ،يپ ۲۲۰-۴۲۱ جليل: غضة الأكراد...،

ص۲۷٦

(118) حيى: ژندورئ بەرئ،يپ ۱۳۱

(119) يحيى:ژندفرئ پەرى،بپ ١٣٦

(120) جليل:نضال عبدالرزاق ...، ح (٤)، ص ١٠٨ -

٩ . ٩ . ق. ككور دوييق: الدراسات الكردية، في مجموعة من المستشرقين

السوفيت:تاريخ الاستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحف الآسيوي

ومعهد الدراسات الشرقية في لينينغراد ١٨١٨–١٩٨٦،ترجمة د.معروف خزنه

دار، (بقداد، ۱۹۵۰)ص ۴ ۲ .پهیمانگهها ناگیری ل سالا ۱۹۵۲ هاتیوو

ئاقاكون، بۇ پتر بنيرە: كوردويىڭ: ژېدەرئ بەرئ، يې ۲۴٦-۲۲۷

(121) Celî, Celîlé:Du destnivîsén Ebdurrezaq Bedirxan:Dokumentén giranbuha ji dîroka rewşenbîriya Kurdan.Armanc.h 141 (122) Celî. Celîlé:Du destnivîsén Ebdurrezaq.

<u>ژیدهر:</u> حولکونامو:

-Research Department, Foreign Office, (The Kurdish proplem) FO 371/40219,PERSIA, 1944.

-أرشيف الباب العالى-نظارة الداخلية،-DH.KMS. 2

Ca.1332.29،1/36 و ماليهرا :

www.alayislam/archives.dir/kurds-inottoman-document

۲-ژيدور

۱- ب زمانی عمردبی

- جليلي جليل:

نهضة الاكراد الثقافية و القومية في نهاية القرن الناسع عشر وبدايسة القرن العشرين، ترجمة بافي نازي ، دزولاتو و كدرايي وت، ٩٨٦ ١.

- زنارسلویی:

في سبيل كردستان (مذكرات)، ترجمة رعلي، (بيروت، ١٩٨٧).

- د.صلاح محمد سليم هروري:

الاسرة البدرخانية نشاطها السياسي والثقافي خلال المدة ١٩٠٠-

ه ۱۹۵۰(دهوك، ۲۰۰۶).

- د.عثمان على :

دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣–١٩٤٦،دراســة تاريخية وثانقية،تقديم د.محمد هماوندى،(اربيل،٣٠٠٣)،

–فاروق علي عمر:

الصحافة الكردية في العراق البـــدايات ١٩١٤-١٩٣٩،رســـالة ماجستير غير منشورة ،كلية الآداب،جامعة بغداد، ١٩٩٩،ص ٠٤.

-كمال مظهر أحمد:

كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى،ترجمة محمد المسلا عبسـد الكريم (بغداد، ١٩٨٤)ط٧.

- ق ك كوردوييث:

الدراسات الكردية، في مجموعة من المستشرقين السموفيت: تساريخ الاستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحسف الآسسيوي ومعهد الدراسات الشرقية في لينينغسراد ١٨١٨-١٩٨٦، ترجمسة د.معروف خزنه دار، (بغداد، ١٩٨٠)

-ماليسانو:

البدرخانيون في جزيرة بوطان،وثائق جمعية العائلية البدرخانيية ،مراجعة وتقديم نذير جزماتي ،ترجمة دلاور الزنكسي و كولبسهار بدرخان (بيروت،١٩٩٨).

- لازاريف:

المــــالة الكرديــة ١٩١٧_١٩٢٣، ترجمـــة د.عبـــدي حاجي، (بيروت، ١٩٩١)، ص١١٨

ب- ب زمانی کوردی.

ادوارد وليم چارلز نؤئيل:

یادداشته کانی مهیجه ر نوئیل له کوردستان ، وهرگیرانی حسین شحمه د جاف و عیمان نیزگسه جاری ، (به غدا ، ۱۹۸۲).

جـ- ب زمانی تورکی:

-Rohat Alakom:

Eski Istanbul kûrtleri(1453-1925), Istanbul, 1998.

- Nazmi Sevgen:

Doğu ve Gûneydoğu Anadolu'da Türk beylikleri Osmanli belgeleri ile kürt Türkleri tarihi,(Ankeara,1982).

٣-ڤەكولىن:

ا-ب زمانی عهرهبی:

- جليلي جليل:

انفاضة الكورد في بدليس،ترجمة عبد الرحيم عبد الكريم،مجلة مه تين ،عدد(٥٤)(٥٤)،(دهوك،١٩٩٦ ،)

-جلیلی جلیل:

صفحات من نضال عبدالرزاق بدرخان،ترجمة ديسار دوسسكي، ح (٢)،مجلة مه تين، ع(٩٠)،(دهوك،١٩٩٩).

- کونی روش:

-عبد الفتاح على يحيى:

عبدالرزاق بدرخان البوتاني:عقبدولرزاق بدرخان البوتاني نـــشاطه النقاق والسياسي،مجلة كاروان،ع(٦٥٥)،اربيل،١٩٨٨.

ب- ب زمانی کوردی:

-إسماعيل حقى شاوهيس:

پیاوه مەزنەكانى گەلى كورد مىر عەبىدولرزاق بىدرخان،گوقارى روژى نوى،ع(٧)، سال (١١)تشرينى يەكەم،١٩٦٠,

- كەمال على:

کورتەيسەك لىھ خسەباتى عەبسدول رەزاق بسەدرخان،گوقارى چسوار چرا،ژ(۲)،سال(۱)،(سويد ، ۱۹۸٦، ،

- celîl ,Celîlé: 13rûpeén balkésh ji dîroka gelé kurd ,(vien,2002)
- Celîlé Celî:Du destnivîs130n Ebdurrezaq Bedirxan:Dokumentén giranbuha ji dîroka rewşenbîriya Kurdan.Armanc.h 141 .)
- O. Hesen : Ji devé kalekî 95 salî malbata
   Bedirxaniyan. Rojinama Azadîya Welat.h
   7.27Tîrmeh 1996.

سو پاسی بو :

- بنگەھى ژين بۇ بوژاندئەوەى كەلەپورى بەلگەنامەيى ورۇژئامەوائى ى كوردى.
  - هەڤالى ھيۋا بەدرخان محەمەد عەلى ژبو خواندن وپيدلجونا قى پەرتوكى.
    - کاک عیماد عهای سهفهر ژبو تیپایدان وراستکرنا شاشینن چاپی